

T. Rubić: *Trgovina i sajmovi...*

Senj. zb. 31, 287-324 (2004)

TIHANA RUBIĆ

**TRGOVINA I SAJMOVI
REZULTATI ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU
OPĆINE KRIVI PUT**

Tihana Rubić
Maksimirska 31
HR 10000 Zagreb

UDK: 394.6 (497.5 Krivi Put)
658.6(497.5 Krivi Put)(091)
Prethodno priopćenje
Ur.: 2004-12-31

U radu se daje prikaz trgovinskih aktivnosti na području općine Krivi Put te na relacijama krivoputsko područje – Senj, te krivoputsko područje – Brinje i Otočac, dvama najvažnijim sajmenim mjestima za navedeno područje. Podatci se odnose na razdoblje između dva svjetska rata pa do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon toga prodaja i trgovinska komunikacija u općini Krivi Put preusmjeruju se s navedenih sajмова na otkupnu stanicu u Podbilu. Iako je trgovina na krivoputskom području predstavljala značajan segment opskrbljivanja onim proizvodima kojih u okviru lokalne zajednice nedostaje, u etnološkoj literaturi ova je tema općenito slabo zastupljena, a na području općine Krivi Put dosad nije bila istraživana. Ovaj rad rezultat je jednokratnoga terenskog istraživanja, no prikupljeni podatci, uz priloženu tematsku upitnicu i pregled relevantne etnološke literature, značajan su doprinos spoznajama o ukupnom tradicijskom životu Bunjevacu krivoputskog područja.

Istraživanje

Terensko istraživanje sajмова i trgovine provedeno je od 28. svibnja do 2. lipnja 2004. na području općine Krivi Put, u zaleđu Senja, na sljedećim lokalitetima: Alan, Francikovac, Krivi Put, Rusova Draga (Mrzli Dol), Šojatski Dolac, Veljun.

Ispitivanje je obavljeno pomoću upitnice¹ pripravljene za potrebe istraživanja sajmovi i trgovine na navedenom području. Upitnica je sastavljena na temelju pitanja o sajmovima, tema br. 105 *Etnološkog atlasa*. Također su korištena pitanja o *sajmovima i domaćoj trgovini* iz Radićeve *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*.² Obje upitnice važne su kao polazište pri sastavljanju vlastite upitnice,³ proširene i prilagođene konkretnom području istraživanja.

Razgovori su vođeni sa stanovništvom rođenim između 1920. i 1949. godine, čija se sjećanja odnose pretežito na vrijeme Drugoga svjetskog rata te na poslijeratno razdoblje. Svi ispitanici su cijeli život ili većinu života proveli u selima senjskoga zaleđa, koja su u međuvremenu opustjela i danas ih naseljavaju većinom malobrojni stanovnici starije životne dobi. Neki od kazivača ispitivani su stoga u gradu Senju, gdje danas žive, a podrijetlom su Bunjevci⁴ iz senjskog zaleđa, općine Krivi Put⁵ te su se njihova kazivanja odnosila na njihov rodni kraj.⁶

Istraživanje se provodilo tehnikom intervju, kako strukturiranog, tako i nestrukturiranog. Putem strukturiranog nastojala se utvrditi zastupljenost jednog te istog elementa ili pojave na ispitanom području, te omogućiti daljnju komparativnu analizu prikupljenih podataka. Time bi se mogle utvrditi istovjetnosti i razlike među pojedinim lokalitetima, te uočiti elementi koje bi bilo dobro šire istražiti. Nestrukturirani intervju poticao je kazivače na

¹ Upitnica se nalazi u prilogu na kraju ovog rada.

² Radić je u svojoj *Osnovi*, prvi put objavljenoj 1897. god., u poglavlju *Trgovina*, predložio dvije grupe pitanja: a) *Sajmovi*; s pitanjima: *Kamo ide narod na sajam? Što na sajmu kupuje i prodaje?*, b) *Domaća trgovina*; s pitanjima: 1. *Trguju li domaći ljudi čim? (prodaju li duhan, ocat ili sirće, brašno, petroleum? Drži li tko domaći krčmu?)*, *Kako je uređena ta trgovina?* – 2. *Od koga ljudi posuđuju novce? Tko ih daje na posudbu? Kolike su kamate (interesi)?* (A. RADIC, 1997, 31-32.)

³ U okviru ovog rada bilo je nemoguće prikazati sve dobivene podatke prikupljene pri istraživanju. Tako će čitatelj moći primijetiti da je upitnicom predviđeno mnogo više podataka od onih obuhvaćenih ovim radom. Pri istraživanju prikupljeno je puno podataka, primjerice o *trajbarima* (unajmljenim goničima blaga), *mišetarima* (prekupcima), *Kuterevcima* (koji su prodavali drvene proizvode po selima i sajmovima), ali oni će ipak kao jedna zanimljiva i opsežna tema biti obrađeni u okviru nekog idućeg rada.

⁴ U razgovoru su svi kazivači odredili svoju pripadnost bunjevačkoj etničkoj skupini. Oni koji danas žive u Senju, potvrdili su u razgovoru, a neki su to i sami istaknuli, da su podrijetlom Bunjevci s Krivog Puta.

⁵ Nadalje, u tekstu bit će govora o dvjema različitim stvarima istog naziva; o lokalitetu *Krivi Put* i širem području, odnosno općini *Krivi Put*. No, s obzirom na prijedlog ispred odrednice "Krivi Put", čitatelj će moći razlučiti u tekstu je li riječ o lokalitetu ili širem području općine.

⁶ Popis kazivača (s podacima o godini, mjestu rođenja te ostalim relevantnim podacima za ovo istraživanje) nalazi se u prilogu na kraju ovog rada.

slobodnije prepričavanje konkretnih primjera iz vlastitog života, u kojima su se izražavali vlastiti sudovi, dojmovi i mišljenja kazivača, te bih taj nestrukturirani dio nazvala kvalitativnom etnografskom *nadgradnjom* na ciljana pitanja.

Kazivačima su tijekom ovoga terenskog istraživanja postavljana pitanja o načinu odlaženja na sajmove, vrstama proizvoda na sajmovima i sl., a cilj je bio prije svega istražiti koji su sve bili smjerovi trgovinskih kretanja na navedenom području, odakle su ljudi dolazili na sajmove, te gdje se i između kojih zajednica obavljala trgovina izvan sajмова. Sva ta kretanja mogla bi dati doprinos spoznajama o ukupnom tradicijskom načinu života tamošnjih Bunjevaca i krivoputskog područja općenito.

S obzirom na to da je ovo bilo jednokratno terensko istraživanje, kazivanja nisu ujednačena za sve lokalitete, odnosno, nisu svi odgovori na ista pitanja dobiveni od svih kazivača. Podatke bi stoga trebalo nadopuniti. U napomenama ovog rada ukazivat će se na manjkavosti podataka i naznačiti što bi se idućim terenskim istraživanjem trebalo provjeriti i nadopuniti.

Pregled i kritika izvora

U etnološkoj literaturi tema sajмова i trgovine slabo je zastupljena.⁷ U etnološkim pregledima, primjerice *Hrvatska etnografija* (1998) i *Hrvatska tradicijska kultura* (2001), te su teme tek dotaknute, odnosno, spomenute su najčešće u okviru teme *Stočarstva* ili u poglavljima o obrtničkoj proizvodnji, primjerice, *Lončarstva*. No, nema zasebnog poglavlja ili odlomka koji bi se odnosili na temu trgovanja, trgovinskih komunikacija, sajмова, načina pribavljanja ili razmjene blaga i robe kupovinom i prodajom. Aleksandra Muraj u poglavlju *Obradba kože i roga* spominje opančare koji su svoje proizvode "obično nudili na prodaju na seoskim sajmovima"⁸ te dalje navodi podatak: "Tamo su seljaci mogli nabaviti i druge obrtničke proizvode: kožne pojaseve, bičeve, konjsku opremu i sedla..."⁹, ali dalje ne nalazimo podatke o seoskim sajmovima.

⁷ 2000. godine objavljena je monografija *Kompolje* Josipa Grčevića. U predgovoru monografije Milana Černelić napominje kako je područje Gacke, Like i Krbave etnološki vrlo slabo istraženo te time ističe značenje objavljivanja navedene monografije. Uz *Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa* Mare Hećimović-Seselja (iz 1985. god.), *Kompolje* predstavlja jedino djelo monografskog tipa koje donosi podatke o tradicijskog baštini ovog područja. M. Černelić također napominje kako je autor monografije uglavnom dosljedno slijedio naputke Radićeve *Osnove*, kao što su i ostale etnološke monografije drugih područja napisane prema Radićevoj *Osnovi* te da su strukturom, opsegom i pristupom obrađivanim temama međusobno slične. (M. ČERNELIĆ, 2000, 11-13).

⁸ A. MURAJ, 1998, 97.

⁹ A. MURAJ, 1998, 97.

U pregledu *Hrvatska tradicijska kultura* također ne nalazimo zasebnog poglavlja ili potpoglavlja o sajmovima i trgovanju. U poglavlju *Prehrambene tradicije* A. Muraj piše o seoskoj prehrani navodeći kako se ona sastojala većinom "od proizvoda domaćeg poljodjelstva".¹⁰ Odnosno, kako zaključuje A. Muraj, prehrana je "na neki način bila prijepis vlastitih resursa",¹¹ a tek se manji dio nabavljao kupnjom ili razmjenom. Dalje ne nailazimo na podatke o načinima pribavljanja namirnica kupnjom ili razmjenom te se općenito u dosadašnja razmatranja, tema sajмова, trgovine, kretanja i razmjene dobara, nedovoljno uključivala. U istom poglavlju spominju se proizvodi od kravljeg mlijeka,¹² ali ostaje pitanje kako su ljudi uopće dolazili do blaga¹³ od kojega su mlijeko dobivali te ga dalje prerađivali. Razlog slaboj zastupljenosti teme trgovanja u istraživanjima možda leži, između ostalog, u tome da je, primjerice, u području senjskoga zaleđa, kako primjećuje Ante Rukavina,¹⁴ stočarstvo bilo "glavna i kontinuirana grana", a trgovina jedna od onih koja se odvijala s prekidima (primjerice, tijekom Drugoga svjetskog rata).

No izvan sajмова trgovina je ipak bila važan dnevni, tjedni ili mjesečni posao. Primjerice, dnevna prodaja mlijeka u gradu Senju, koje su donosile Bunjevke – *mljekarice*, ili dnevna prodaja drva u gradu Senju, koja su Bunjevci dovlačili u grad Senj. Sajmovi su se, s druge strane, održavali jedanput tjedno i moglo je proći par mjeseci da pojedinačna obitelj nije imala potrebe za odlaskom na sajam. No, kako su ljudi na sajam dolazili iz različitih bližih i daljih lokaliteta i s obzirom na slabo rodno tlo senjskoga zaleđa, trgovinska razmjena dobara je ukupno predstavljala vrlo živ segment svakodnevice na ovom području. Na taj su se način stanovnici krivoputskog područja opskrbljivali prijeko potrebnim namirnicama ili blagom.

Jasna Čapo Žmegač u dijelu pregleda *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka* govori o selu kao maloj povezanoj socijalnoj zajednici unutar koje se ostvarivao najveći broj društvenih i životnih potreba, ali spominje i migracijska kretanja i promjene koje na selo unose industrijalizacija, trgovina i razvoj sredstava prijevoza. No, kraj tih faktora, zaključuje, "selo (je) za svoje

¹⁰ A. MURAJ, 2001, 295.

¹¹ A. MURAJ, 2001, 295.

¹² A. MURAJ, 2001, 295.

¹³ U poglavlju *Stočarstvo* (A. MURAJ, 1998, 109), kao grani gospodarstva, također nema podataka o trgovanju blagom, o *trajbarima* (unajmljenim goničima blaga), sajmovima ili zadružnim otkupnim stanicama na kojima se blago kupovalo i prodavalo, niti o kretanjima potaknutim potrebom za trgovinskom razmjenom blaga. U istom pregledu autorica donosi ipak zanimljiv podatak o korištenju volova i konja za prijevoz, za *tegljenje*. (A. MURAJ, 1998, 114).

¹⁴ Vidi: A. RUKAVINA, 1993, 219-224.

stanovnike predstavljalo temeljni društveni prostor, prostor unutar kojega se uspostavljao najveći broj kontakata pojedinaca i obitelji i unutar kojega su ljudi provodili veći dio života".¹⁵ Među komunikacijama koje su prelazile granice sela bili su, kako uočava J. Čapo Žmegač, "gospodarski kontakti s drugim seoskim ili gradskim zajednicama", primjerice, sajmovi i odlazak na sezonski rad.¹⁶ U potpoglavlju *Doseg komunikacija izvan seoske zajednice* J. Čapo Žmegač govori o tomu da se "najveći broj međuljudskih komunikacija (...) odvijao u okviru seoskih zajednica",¹⁷ ali da one upravo putem gospodarskih, kulturnih i vojno-političkih kontakata, nisu bile posve zatvorene i izolirane. Nadalje, autorica uočava važnost trgovine u okviru šireg područja više zajednica. Trgovina je, kako autorica spominje, bila "privilegirano mjesto susreta s drugim seoskim i gradskim zajednicama", te njihove susrete nisu priječile ni kulturne, ni društvene, ni vjerske, ni etničke razlike.¹⁸ Tako je, primjerice, između bunjevačkog stanovništva senjskog zaleđa postojala trgovinska razmjena dobara s kulturno i klasno različitim stanovništvom grada Senja. Na tom primjeru također uočavamo određenu distancu dviju etničkih i klasno različitih skupina, s obzirom na to da, kako J. Čapo Žmegač primjećuje "... osim trgovačkih i općenitije gospodarskih veza, dvije skupine stanovništva nisu uspostavljale nikakve druge odnose. Nisu se međusobno ženili, kumili, niti posjećivali o blagdanima. Živjeli su jedni uz druge, a ne jedni s drugima. Trgovina je bila jedina iznimka. Jedino mjesto dodira dviju skupina."¹⁹ Bunjevke *mljekarice* koje su nosile mlijeko na prodaju u Senj, primjer su takvih izvanlokalnih trgovinskih komunikacija,²⁰ koje su bile mjesto susreta Bunjevaca krivoputskog područja s građanima Senja, ali i mjesto simboličnog razdvajanja i identifikacije *Mi – Oni*, na temelju uočljivih kulturnih različitosti.²¹

S obzirom na to da je Radić u svojoj *Osnovi* (1987) predvidio i temu *Trgovina* te ponudio niz pitanja koja bi u etnografskim istraživanjima u okviru te teme trebalo obuhvatiti, posegnula sam za monografijama napisanima prema Radićevoj *Osnovi*, te provjerila u kojoj je mjeri ta tema u prošlosti etnografskih istraživanja pojedinog sela ili područja bila zastupljena.

¹⁵ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 280.

¹⁶ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 280.

¹⁷ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 293.

¹⁸ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 293.

¹⁹ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 293.

²⁰ U knjizi *Hrvatska tradicijska kultura* Aleksandra Muraj navodi opći podatak o tomu da su "seljaci u blizini gradova opskrbljivali urbano stanovništvo mlijekom, svježim sirom i vrhnjem, suhim sirom i maslacem" (A. MURAJ, 2001, 114). Taj podatak možemo potkrijepiti primjerom Bunjevki iz zaleđa Senja koje su mlijekom i mliječnim proizvodima opskrbljivale grad Senj (više o *mljekaricama* bit će govora u nastavku ovog rada).

²¹ Vidi o tome opširnije u radu N. ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, 2003, 425-444.

Proučila sam pet starijih monografskih djela: *Poljica*, *Prigorje*, *Varoš*, *Kompolje* i *Ivčević Kosa*.

Frano Ivanišević (*Poljica*)²² i Vatroslav Rožić (*Prigorje*)²³, autori dviju monografija napisanih prema Radićevim uputama, obradili su temu *Trgovina* u zasebnom poglavlju, a time i donijeli veći broj podataka. Luka Lukić (*Varoš*)²⁴ ne obrađuje tu temu u zasebnom poglavlju, već se podatci o trgovini mogu pronaći u poglavlju *Pravni običaji*, gdje se slikovito opisuju dijalozi pri pogađanju, dogovaranju oko kupnje i prodaje, te se donose podatci o mlinarevim i kovačevim uslugama.

Neka od pitanja koja je A. Radić ponudio u svojoj *Osnovi*, slijedi Jure Grčević u monografiji *Kompolje*,²⁵ a koristila sam ih u ovom istraživanju na području Krivoga Puta. To su: a) *Domaća trgovina: 1. Trguju li domaći ljudi čim? (Prodaju li duhan, ocat ili sirće, brašno, petroleum? Drži li tko domaći krčmu?) Kako je uređena ta trgovina? (...)* b) *Sajmovi: Kamo ide narod na sajam? Što se na sajmu kupuje i prodaje?*²⁶

J. Grčević je u zasebnom poglavlju obuhvatio temu trgovine te donio niz podataka zanimljivih za komparaciju²⁷ s podacima dobivenim pri našem istraživanju. S obzirom na to da se Kompolje nalazi na putu za Otočac, opsežni objavljeni podatci u Grčevićevoj monografiji od velike su koristi. Njima se nastojalo zabilježiti stanje tradicijske kulture te dati etnografski opis jednog od lokaliteta koji ulazi u mrežu trgovačkih putova stanovništva Krivoga Puta.

Mara Hećimović-Seselja (*Ivčević Kosa*) donosi opsežan prikaz tradicijskog života ličkog sela, no bez zasebnog poglavlja o trgovini. No, neki se podatci o temi trgovanja i putova kojima se prolazilo, ipak mogu pronaći pod poglavljem *Promet*. Tako se, primjerice, u tom poglavlju spominje da su Ivčevići "svake srijede (sajmeni dan) kao nakupci stoke za vojsku redovito dopremali ugojene ovnove i jarce za vojsku u Otočac, a volove su otpremali iz Senja za vojsku u Trst i na Rijeku".²⁸ Takvi nam podatci mogu dati uvid u kretanja koja su šira od geografskog okvira našeg istraživanja te pomoći u sastavljanju potpunije predodžbe o pravcima kretanja i lokalnim skupinama koje su iz trgovinskih razloga prolazile krivoputskim područjem prije i poslije Drugoga svjetskog rata.

²² F. IVANIŠEVIĆ, 1987, 305-308.

²³ V. ROŽIĆ, 2002, 120-121.

²⁴ L. LUKIĆ, 1995, 21-27.

²⁵ J. GRČEVIĆ, 2000, 297-298.

²⁶ A. RADIĆ, 1997, 31-32.

²⁷ Vidi dalje u ovom radu.

²⁸ M. HEĆIMOVIĆ-SESELJA, 1985, 76.

Ante Rukavina u svom radu donosi podatak o povezanosti Senja i njegova zaleđa razmjenom dobara: "Senju je njegovo zaleđe bilo važna okosnica s kojom se, a i s još daljom unutrašnjošću, odvijala razmjena dobara i prije nego je Senj postao najveća robna luka sjevernoga hrvatskog primorja."²⁹ U tekstu donosi podatak i o tomu da Senj tijekom 19. st. pretječe Rijeka "u trgovinskim poslovima, jer njezina željeznička veza s Europom ubrzava protok robe i ljudi, i Senj počinje naglo sužavati svoju gospodarsku djelatnost".³⁰ A. Rukavina donosi podatak da je u drugoj pol. 19. st. izrađeno nekoliko putova koji se i danas koriste: "... najprije je izgrađen put preko Kapele i Vratnika, poznatog sedla na padinama Velebita. Zapravo je to bila najkraća veza koja povezuje Karlovac, Modruš, Jezerane, Brinje i preko Vratnika spušta se na more kod Senja. Zatim su rekonstruirane stare ceste koje povezuju Otočac s Gospićem, Plitvičkim jezerima, Dabar – Plaški i Krasno – Sveti Juraj."³¹

Milana Černelić u svom nedavno objavljenom radu u *Senjskom zborniku*³² navodi korisne podatke o proizvodima koje su prodavale (u vremenu prije i poslije Prvoga svjetskog rata) dvije obiteljske zadruge s područja Krivoga Puta: Tomljanović-Puljiz (Podbilo) i Prpić-Grgajice (Kosova Buljma). Tako se navodi podatak da je za trgovinu bio zadužen *gospodar* kuće, a zadružni proizvodi prodavali su se u Senju, Brinju ili Otočcu. Spominju se i proizvodi koji su mogli biti kupljeni u navedenim zadrugama pa svi ti podatci mogu biti značajni pri istraživanju trgovine na konkretnom području.

Na temelju navedene literature možemo uočiti kako se podatci o trgovini i sajmovima razlikuju ponajprije kvantitetom. Navedena tema se dosad tek doticala, najčešće u okviru nekoga drugog tematskog istraživanja. Iznimku čine monografije *Poljica*, *Prigorje* i *Kompolje*, pisane prema Radićevim uputama, u kojima su autori obradili temu *Trgovina* u zasebnom poglavlju, a time i donijeli veći broj podataka.

ODLAZAK NA SAJMOVE

Gdje su bili sajmovi

U svim ispitanim lokalitetima s područja općine Krivi Put potvrđeno je da su se glavni sajmovi za ovo područje održavali u Lici – u Brinju (ponedjeljkom) i Otočcu (srijedom). Kazivanjima je potvrđena osobita gravitacija na relaciji iz

²⁹ A. RUKAVINA, 1993, 223.

³⁰ A. RUKAVINA, 1993, 215.

³¹ M. BUKVIĆ, 1971, 7.

³² M. ČERNELIĆ, 2000, 210.

senjskog zaleđa (riječ je o ispitanim lokalitetima) prema ta dva sajmena mjesta.³³ Zabilježen je podatak da je i Karlovac također bio sajmeno mjesto.³⁴ U Karlovac se poglavito išlo kupovati konje. Zanimljiva su kazivanja Branka Tomljanovića *Ropete* i Nene Vukelić iz Krivoga Puta koji spominju vlastita sjećanja na konkretnu njima znanu osobu koja je kupovala konje u Karlovcu:

Branko Tomljanović *Ropeta*: *Ja znam, pokojni Ivan Ropeta je dva dana gonio konje iz Karlovca, iša je po ovom putu, zanoćivao bi. Kad bi dobrog konja kupio, selo bi se išlo divit, pa dobar ovaj, pa bi tražili manu, su se seljaci okupljali, to je bio doživljaj, pa – kakvo kopito, kakvi bokovi, griva, kakvi rep, znate kak već to ide.*

Ili kako Nena Vukelić navodi za drugu, njoj znanu osobu: *Znam ja po Srećku starom, on je zna ić u Karlovac. Jedno selo Alan, to je tamo od Podbila lijevo, oni su nekad znali ići u Karlovac. Valjda je bija veći izbor, ljudi su nekad išli i od gušta i od želje i potrebe. To se stari Srećko zna spremat.*

Milan Tomljanović *Periša* je iz zaselka Zamalić, blizu Alana, odlazio na sajam u Karlovac kupovati konje,³⁵ a Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage naveo je podatak da se po konje odlazilo i u Slavoniju.³⁶ Bjelovar i Zagreb spominju se kao mjesta gdje bi *konjari* (sela sa područja Krivoga Puta koja su imala konje) također išli kupovati konje.³⁷

Iz krivoputskog područja znalo se odlaziti i na sajam u Gospiću,³⁸ a kao sajmeno mjesto u kojem su se nabavljale svinje spominje se Slunj.³⁹

³³ Osobita gravitacija s područja Krivog Puta bila je usmjerena na dva sajma: Brinje i Otočac, premda su ovim terenskim istraživanjem prikupljeni brojni podatci o raznim smjerovima kretanja trgovine. Tako su zabilježeni podatci o kretanjima trgovaca iz Bosne (Bihać, Škrlevo) i Dalmacije prema tim dvama sajmenim mjestima. S druge strane, iz Brinja i Otočca blago se gonilo do Crikvenice, Novog Vinodolskog, Rijeke pa čak i do Trsta. To je važan pokazatelj da su kretanja bila mnogostruka te da su svi ti pravci tvorili zanimljivu trgovinsku, komunikacijsku mrežu na području općine Krivi Put i šire. O smjerovima, točkama i odredištima tih kretanja valjalo bi u idućim istraživanjima precizno i opširnije prikupiti podatke.

³⁴ Kod kazivača: Ivana Butkovića *Gare*, Alan; Rudolfa Prpića *Švorca*, Podbilo; Branka Tomljanovića *Ropete*, Krivi Put i Nene Vukelić.

³⁵ Milan Tomljanović *Periša* predočio nam je svoja konkretna sjećanja na odlazak u kupovinu konja: *Mi (kazivačeva obitelj iz Zamalića) smo konje obično kupovali u Karlovcu. Sajam je bio veliki, da. Tamo su bili konji, cijela Banija, Lika i sve okolica Karlovca, Slovenija, sve je tamo bilo, to je bila velika placa.*

³⁶ Idućim terenskim istraživanjem trebalo bi precizirati u koje se lokalitete u Slavoniji išlo kupovati konje.

³⁷ Ivan Butković *Gara* iz Alana: *Išli su ovi konjari, na primjer, to su obilazili za konje, to su tražili se teži konji, tog nije bilo tu i onda su išli u Karlovac, Bjelovar, Zagreb. Koliko mu je bilo potrebno. Za konje, za drugo ne, samo za konje.*

³⁸ Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna.

³⁹ Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila.

Sajmovi su se održavali jedanput tjedno, no nije se svaki tjedan odlazilo na sajam, ukoliko za to nije bilo isključive potrebe. Odlazilo se najčešće individualno, ovisno i o udaljenosti pojedinog mjesta od sajma, a katkada su ljudi išli i u grupama, ukoliko bi, primjerice, netko imao kola.

S jedne strane, sajam je bio mjesto susreta, druženja, prepričavanja aktualnih događaja, mjesto uzbudljivih zbivanja oko kupovine i prodaje. S druge strane, o sajmovima se govorilo kao o prilično udaljenim odredištima do kojih se išlo isključivo iz neke potrebe (pretežno potrebe za blagom). U skladu s tim, kažu, na sajam bi se išlo kupiti ili prodati što se naumilo te se odmah potom vraćalo kući.

Ivan Butković *Gara* iz Alana jedini je istaknuo sajam kao iznimno mjesto na koje se, prema njegovu sjećanju vrlo rado odlazilo, riječima: *To je za te krajeve bio takorekoć blagdan. Sve se livalo taj dan na sajam. Il' je gonio il nije gonio šta, to bi posjećivao, imao je neku orijentaciju kako će prodati i za koga će prodati.*

Kako se išlo na sajmove

Na sajmove se najviše pješačilo. Oni koji bi imali konje i kola, išli bi tim prijevoznim sredstvom i često bi se više ljudi dogovorilo i okupilo da idu zajedno na sajam jednim kolima. Kazivači u razgovoru često ističu da se prelazio dug put da bi se stiglo do sajma. Išlo se tzv. *bijelim putem*, neasfaltiranom, brdovitom i vijugavom cestom, i putovalo bi se noću kako bi rano ujutro stigli na sajam. Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića naveo je kako se dio puta vozilo na kolima, ali dio puta ipak se pješačilo jer *di je bilo ravno, tu se poveze na kolima, al di je bilo uzbrdo, tu siđe s kola, tako da bi konjima olakšao*. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca spomenuo je kako je kao dječak s majkom znao odlaziti u Brinje na sajam iz Šojatskog Dolca te da su pješice gonili kravu ili uškopiti konja *pastuva* veterinaru u Brinje.

U Otočac se išlo najčešće zaprežnim kolima, jer je put iz područja općine Krivog Puta bio znatno duži. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca, primjerice, navodi podatak o udaljenosti od 15 km od Krivog Puta preko Žute Lokve do Brinja te udaljenost od 46 km od Krivog Puta do Otočca. Međutim, Eleonora Prpić *Hela* spomenula je da se iz Veljuna išlo pješice na sajam u Otočac. Tako je, kaže, njezin otac na sajam kretao dan ranije, popodne, prenoćio kod poznatih u nekom od sela, rano ujutro stigao na sajam, a dopodne obavio poslove i vraćao se pješice natrag.⁴⁰ Marija Prpić *Nikoličina*⁴¹ spominje primjer

⁴⁰ Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta: *Išlo se rano ujutro, niste mogli ići u Brinju u 7 sati, pogotovu ujesen, rano, išlo se u 4 sata, 5, da dođeš u Brinju u 7, 8 sati, već je kasno, nećeš prodat, nećeš kupiti, nije bilo auta, to se sve išlo pješice.*

pješačenja u Senj iz vlastitog iskustva, te da je iz Francikovca pješice put trajao *jedan sat vremena upoprijeko*. Pješice je, kaže, znala ići i u Brinje na sajam, ali do Otočca se vozila kolima.

Kako bi skratili dug put pješice koji je trebalo prijeći da bi se stiglo do sajмова, prema kazivanjima većine kazivača, koristile su se ustaljene prečice koje su presijecale glavne krivudave putove. Prečice su se u vremenu prije i za Drugoga svjetskog rata koristile onda kada bi se pješačilo ili išlo s natovarenim magarcem,⁴² dok se na kolima vozilo glavnim cestama. Ivan Butković *Gara* spominje kako se cestom išlo od Alana preko Krivog Puta, zatim na Prokike, gdje bi se izlazilo na cestu preko Kapele, odakle je lijevi krak vodio prema Brinju, a desni prema Otočcu. To su bile dvije glavne ceste za područje Krivog Puta. Čak od Alana do Senja išlo se pješice prečicom. Glavnim putem putovalo se 5-6 kilometara, dok su za ostatak puta (preostalih desetak kilometara) korišteni prečaci. Prelazilo se s jedne serpentine na drugu, poprečnim putem, umjesto kruženja vijugavom glavnom cestom.

Danas se više ne ide pješice na sajam, te je i u ovom području automobil najčešće korišteno prijevozno sredstvo, tako da su stare, nekada dobro znane i često korištene, prečice obrasle i teško je i reći kuda su nekada točno prolazile. Milan Tomljanović *Periša* navodi podatak prema sjećanju da je tri-četiri prečaca bilo kod Klarićevca, na putu što vodi iz Senja. Ti su se prečaci, kaže, često koristili prilikom *gonjenja* drva u Senj.

Hajduci

O *hajducima*, poznatim pljačkašima trgovaca i ostalih ljudi koji bi išli prema sajmu ili se sa sajma vraćali, svi su kazivači vrlo rado pričali. Dandanas te priče, čini se, predstavljaju živ društveni segment, jer su svi kazivači sami vrlo rado započinjali priču o hajducima, vezujući je uz temu trgovine na ovom području. Svi su kazivači time potvrdili nekadašnje⁴³ postojanje *hajduka*, *ajduka*, pritom naglašavajući da su bili velika opasnost na putovima. Slušajući te priče, moglo bi se vrlo lako pogrešno pomisliti kako kazivači pripovijedaju priču iz vlastitog iskustva, s obzirom na slikovitost njihova prepričavanja. Tomu zasigurno pogoduje oblik šale u stihovima, tzv. *catare*. Podatak o catarama zabilježen je kod kazivača Branka Tomljanovića *Ropete* iz Krivog Puta, kako

⁴¹ Kazivačica danas živi u Francikovcu.

⁴² O transportu i transportnim sredstvima vidi članak Danijele Birt u ovom *Zborniku*.

⁴³ Kazivači vrlo slikovito i određeno prepričavaju događaje, napade i imena hajduka, No, na upit kada je hajduka bilo, ispostavlja se da su "harali" ovim područjem još za vrijeme *stare* Jugoslavije, prije Drugoga svjetskog rata, te da za njih kazivači znaju tek iz priča starijih.

kaže: *Ovaj naš Šolić je imo, bio je nakupac i bio je prekupac, on je prodavao, i taj Gara je bio isto ovaj čuveni, on je isto bio trajbar. I oni su išli i isto kad ih je Prpić uhvatio, ajde da skrene pozornost sa... sebi, kaže: "Na Prpića namiguje Gara, Šoliću u cipeli para», i Šoliću je ovaj ušao i cipelu i odnio pare, normalno. To je tako pjesma bila, da. Ljudi su to smislili, ljudi to brzo bace u stihove, ima tih stihoklepaca koji su to bacali, sve živo, svaki catare, ne znam, znate što su te catare? To vam je ono kad se opiše neki događaj, ali u stihovima, ako je bila neka svadba, neka cura kojoj se trebalo narugat nekome, kom bi trebalo ovako nešto nekog isprovocirati, onda bi to bila ta catara, catara je služila, išla je ko tajna pošta. Ivan Butković Gara naveo je podatak da su glasoviti mali Prpić⁴⁴ i Jovo Čaruga dočekivali trgovce koji su znali po nekoliko puta biti porobljeni. Doček je bio kraj Otočca, u borovoj šumi. Napokon, kada su ti hajduci ulovljeni, vođeni su na mjesta Krivog Puta, gdje su bili počinili nedjela. Ivan Butković Gara iz Alana spomenuo je da su jednog našeg čovjeka hajduci i ubili, te da je to njemu bilo prepričano: *Ja ne znam, nisam ga ja ni poznao, to je meni otac pripovijeda, da je naišao na njih i oni su ga tražili hrane, a on se suprotstavio i ubili ga. To je sve bilo prije Drugog svjetskog rata, a poslije to više nije bilo, poslije je došlo i auta i manje se pješaćilo.**

Podatak o Čarugi i slučajevima kad bi hajduci znali presresti i pokrasti trgovce potvrdio je i Milan Tomljanović Periša iz Zamalića: *Čaruga se zva. To vam je bilo gore između Krivog Puta i tih Prokika, tamo je bila ta gusta šuma. Ja se sjećam, jedanput su dočekali te trgovce i opljačkali im novce. Inače ovako između sebe, seljani, to nije nikada, samo su se toga Čaruge bojali, jer taj Čaruga je jednom njih dočeka. Obično je znalo bit po više ljudi,⁴⁵ pet, šest kola pa grupno otiđu, jer s jedne strane radi toga da ih je bilo više i da ih neće dočekat hajduci, a nekada su znali ići, neko je iša s kolima, neko je iša pješice, neko je iša kupit nešto, neko je iša vidit i tako da su išli grupno. To je bilo za vrijeme stare Jugoslavije, a poslije otkad su Čarugu uhvatili, poslije rata, toga nije bilo. Nije on bio samo na ovom području, on je po cijeloj Jugoslaviji je on bija, jedini je bio taj Prpić, on je baš bija Krivopućan, on je bio u društvu tih. Branko Tomljanović Ropeta iz Krivog Puta vrlo je slikovito prepričao događaj kada su hajduci (Jovo Čaruga i mali Prpić) ubili čovjeka na Krivom Putu, na putu između Brinja i Krivog Puta: *Mali Prpić je ubio Perjana, jednog čovjeka lopatom, to je bilo 30. i koje godine. Opljačkali su i dva čuvena trgovca iz Krivog Puta – Garu i Šolića, taj Šolić, on je bio čuveni trgovac i napravio je i gostionu, i**

⁴⁴ Ili kako Milan Krmpotić Žutija iz Veljuna naziva hajduke okupljene oko Čaruge: *ta banda Čarugina.*

⁴⁵ Podatak o tome kako su se ljudi znali dogovoriti da na sajam idu grupno, potvrdili su Branko Tomljanović Ropeta iz Krivog Puta i Marija Prpić Nikolićina iz Vrataruše.

Gara, i onda ih je zaustavila ta banda Prpića malog i Jove Čaruge, onda da je pjesma: Na Prpića namiguje Gara, Šoliću je u cipeli para. Ja znam, bilo je toga više, ja samo znam taj detalj. I to je bilo interesantno, ovaj je dočeka njega, ne znam, mislim da je iša iz Brinja i sjedio je i jeo je pile, kokoš je jeo, a ovaj kaže: Daj mi, počasti me malo, a ovaj kaže: E, nije to baš za svakoga. A ovaj: Šta nije za svakoga? Njegovu sjekiru i ubije ga na licu mjesta.⁴⁶ Nena Vukelić spominje kako su se takvi napadi u prošlosti (za vrijeme stare Jugoslavije) događali, ali vrlo rijetko, jer, objašnjava: To su mirni ljudi, miran kraj, državni poredak je bio takav kakav je. Nije to često se događalo. Ja sam mlađa, al sam čula od svoje babe. Ljudi su se više-manje poznavali, pokucaj na vrata pa ako te uhvati noć i prenočiš kod ljudi, to je sve drukčije bilo.⁴⁷

Marija Prpić *Nikoličina* iz Vrataruše navodi kako je od supruga djed⁴⁸ znao prepričavati priče o hajducima i da se sjeća priče o tomu kako su ubili jednog trgovca koji je trgovao s volovima i pješice ih gonio i u Rijeku, Trst, s Udbine i iz Otočca. Jedina se ona prisjetila još jednog slučaja ubojstva: *Ubili su ga dole uz more, tamo se zove Sibil Kozica, tamo su ga ubili, veli: Veselite se bijele vile kad čujete, sutra ćete čuti tužne glase. I ta žena od toga čovjeka što su ga ubili, veli: Ode moj Perica. Bilo je svašta.*

Odakle su ljudi dolazili na sajmove

Prema riječima Milana Tomljanovića *Periša* iz Zamalića, volovi su se prema narudžbi dotjerivali iz Bihaća, prije Drugoga svjetskog rata. Gonili su ih trgovci, *nakupci*, *pretršci* na Škrljevo, gdje bi volove tovarili u vagone i slali u Italiju. Kupci za to blago već su bili unaprijed dogovoreni. *Pretršci* su

⁴⁶ Taj događaj potvrđuje Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna, kojemu je također to bilo prepričano: *Onda su jednoga čovika i ubili. Iz Pavelića gore. Navodno da je tako bilo. Taj je iša' iz Brinja iz sajma, kroz šumu, sjeo je i nosija sobom kokoš pečenu i jeo. Čaruga je doša', ili Prpić, i pita njega oće li mu dat. On je reka da mu neće dat i on ga je zato ubija i ostavlja i njega i kokoš, nije htija (smije se).*

⁴⁷ Milan Krmpotić iz Veljuna navodi preciznije područja gdje su hajduci znali presretati trgovce: *Po šumi se skrivali, gore što mi zovemo Prokike, Lisičine, a Eleonora Prpić Hela iz Veljuna donosi zanimljiv podatak o tomu kako se prozvalo mjesto na kojemu je postojala potencijalna opasnost od hajduka: Ideš kroz šikaru, žbunje, ne znai k'o tebe sa strane gleda. Jel išo sam il išlo dva, troje, kad nije on jedan bio sam u šumi. Ja znam jedna - pijana jaruga, pa je stari vikao: Nemojte k pijanoj jarugi ić, to je jedna jako duboka uvala, zove se - jaruga, pijana jaruga, jer uvijek je neko u njoj, al' sad jel bio, vjerojatno su nekoga vidjeli. To je na planinama gore našim, na Krivom Putu gore - pijana jaruga.*

⁴⁸ Potom pojašnjava kako je svekar (otac njezina supruga) rođen 1894. ili 1896., a da se navedeni događaj zbio ranije, kako Marija Prpić *Nikoličina* pretpostavlja i navodi – u 18. stoljeću. Navedeni nam podatci daju mogućnost preciznijega vremenskog određenja prisutnosti opasnosti od hajduka.

znali na sajmu kupiti 50-60 volova, platiti odmah te unajmiti jednog ili više *trajbara*. Tako su se nazivali plaćeni ljudi koji bi iz Brinja i iz Otočca *izgonili* stoku do određenog mjesta.⁴⁹

Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila i Antun Prpić *Matin* iz Veljuna potvrđuju podatak da su na sajmove prije i poslije Drugoga svjetskog rata dolazili ljudi iz Bosne.⁵⁰ Otuda se donosila roba na prodaju na sajmove u Brinje i Otočac. Iz Bihaća⁵¹ i Kladuše⁵² u Otočac se donosio kukuruz,⁵³ volovi,⁵⁴ krumpir ujesen,⁵⁵ grah, šljive, rakija,⁵⁶ *puno te hrane, ječam, kukuruz, pšenica, zob*.⁵⁷ Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila spominje kako je u Brinju bilo malo ljudi iz Bosne, a kako se kukuruz, osim na sajmu, prodavao i po selima.⁵⁸ U Otočcu su, prema riječima Antuna Prpića iz Veljuna, *Bosanci* većinom kupovali krave, janjad i ovce. Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta jedina spominje kako prodavači iz Bosne nisu prodavali kukuruz, nego da su to bili *ovde domaći, a da izričito kukuruza malo se i prodavalo*,⁵⁹ te bi taj podatak trebalo detaljnije ispitati. Prema Mariji Prpić *Nikolićinoj* iz Vrataruše i u Otočcu i Brinju kupovao se kukuruz koji su na sajam donosili prodavači iz Bosne.⁶⁰

⁴⁹ Podatak o tom nazivu, postojanju *trajbara* i opisu njihova posla zabilježen je kod svih ispitanih kazivača.

⁵⁰ Antun Prpić *Matin* iz Veljuna navodi kako su *Bosanci* većinom kupovali krave, janjad i ovce.

⁵¹ Prema kazivanju većine kazivača.

⁵² Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage.

⁵³ Ivan Butković *Gara* iz Alana, Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage, Milan Krmpotić *Žutija* i Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna.

⁵⁴ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića: *Tamo su znali dogonit za vreme stare Jugoslavije volova po stotinu, dvesta volova bi znalo bit na plazi, došli su tu iz sela, okolica bila bogata, onda čak iz Bihaća su znali dotjerat vole i prodavat, nekad proda, nekad ne i vrati natrag i tako. Iz Bihaća znam da su volove samo znali dotjerat, to se sjećam dobro, ali to su ljudi koji su isto znali da će oni to prodat, jer to je bilo naručeno, znate. Ti su trgovci, nakupci su bili koji su gonili tamo na Škrlevo, na Škrlevo su tamo tovarili u vagone i to je išlo za Italiju. Al su ti ljudi koji su gonili iz Bihaća, oni su već imali svoje mušterije, oni su već imali svoje kupce i tako da su oni to tako prodavali.*

⁵⁵ Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage.

⁵⁶ Antun Prpić *Matin* iz Veljuna.

⁵⁷ Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna.

⁵⁸ Milan Krmpotić *Žutija* i Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna naveli su taj podatak. Trebalo bi ispitati je li se prodavalo od kuće do kuće ili bi prodavač stajao na jednom mjestu ili se kretao po selu, vičući.

⁵⁹ Zanimljiv je istovjetan ovomu podatak koji J. Grčević navodi u monografiji *Kompolje*: "S žitom i kukuruzom slabo se trguje, već se to potroši kod kuće. U nerodnim godinama trebaju, osobito kukuruz, i uvoziti." J. GRČEVIĆ, 2000, 297.

⁶⁰ Podatci o prodaji kukuruza razlikuju se pa bi ih trebalo provjeriti i dopuniti.

Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna spominje još i *nakupce, prekupce* iz Dalmacije, koji bi na *placu* za goveda dolazili preko područja Krivog Puta. Milan Krmpotić *Zekonja* iz Veljuna, osim za Dalmaciju, donosi podatak da se na sajmove dolazilo također iz Slavonije, Rijeke, Opatije i Pule te, kako kaže, *sa svih strana je dolazilo iz ovih naših krajeva* – Brinja, Jezerana, Polja, Švice i Otočca. Prema kazivaču Antunu Prpiću iz Veljuna, trgovci koji su dolazili iz Zadra i iz Splita *još su i najbolje, Dalmatinci, platili*, a Eleonora Prpić *Hela* iz Veljuna navodi podatak da se vole gonilo na sajam iz Veljuna.⁶¹

Od svih zaselaka krivoputskog područja najviše konja bilo je u Alanu.⁶² U vremenu iza Drugoga svjetskog rata pa sve do sedamdesetih godina 20. st. (kada su počela velika iseljavanja Bunjevaca u grad Senj) gotovo je svaka kuća u Alanu držala vučne konje, a oni koji u Alanu *nisu imali konja* (znači: velikoga vučnog konja), imali su manje tovarne konje.⁶³ U selima: Alan, Podbilo,⁶⁴ Šojatski Dolac,⁶⁵ Krivi Put⁶⁶ i Vrataruša⁶⁷ držali su se konji. *Konjari* iz Alana odlazili su na sajmove u Otočac ili Brinje, ali za teže, vučne konje odlazilo se na sajmove u Karlovac, Bjelovar i Zagreb, gdje bi kupovali ili prodavali konje jer, prema kazivanju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, takvih konja nije bilo na sajmovima u Brinju i Otočcu. U Francikovcu i Veljunu⁶⁸ držali su se volovi (*volari*)⁶⁹ koji su služili za oranje, vuču sijena, ali i tovar drva u Senj. Kretali bi uvečer da stignu rano ujutro u Senj. S *volima* se nije moglo ići prečacem, tako da je put bio dug. Osim toga, u Senju prodaja nije uvijek bila zagarantirana.⁷⁰

Na pitanje o tomu zašto su neka sela imala konje, a druga volove, Ivan Butković *Gara* odgovora: *To se uobičajilo možda od davnine, jer oni su nekako prilagodili se, imali i bolju zemlju pa su se bavili isključivo poljoprivredom i vozili*

⁶¹ Veljun je jedno od sela krivoputskog područja gdje su se držali volovi, *voli*. Ljudi iz Veljuna nazivaju sami sebe, a tako ih zovu i ljudi iz drugih mjesta, *volarima* (različito od – *konjara*).

⁶² Ivan Butković *Gara* iz Alana.

⁶³ Isti kazivač.

⁶⁴ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića i Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta.

⁶⁵ Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca.

⁶⁶ Milan Tomljanović i Branko Tomljanović *Ropeta*.

⁶⁷ Marija Prpić *Nikoličina*.

⁶⁸ Milan Krmpotić *Žutija*, Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna, Antun Prpić iz Veljuna i Eleonora Prpić *Hela* iz Veljuna.

⁶⁹ Milan Tomljanović *Periša* i Branko Tomljanović *Ropeta*.

⁷⁰ Ukoliko ne bi uspjeli prodati sva drva, ostavljali bi ih u gradu kod nekog poznatog, do idućeg dana. Premda Milan Tomljanović *Periša* iz vlastitog iskustva kaže: *Svako je znao kome goni drva, jer taj kome je on naručio, taj je gonio. I sumnjam da ikad se ikome dogodilo da nije prodao. Jer to je po narudžbi bilo*. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca navodi drugu mogućnost da se drva ne prodaju u jednom danu: *A ako se ne proda, onda se ostavi pa se drugi dan čeka*. O tomu će više biti riječi u nastavku ovog rada u odlomku *Prodaja drva*.

na volovima. Zna, kako je ko na šta naučio. Zna, da teško volu ako ga uzme konjar, jer će ga brže goniti i sve. I lako konju ako ga uzme volar, on pomalo, lagano ide. Teško je kirijaša s konjima, da će on uzet volove pa ić s njima u šumu, to je rijetkost, to je težak posao, to je spor, mukotrpan. Konji, da. Branko Tomljanović Ropeta donosi podatak da je u Krivom Putu sedamdesetih godina 20. stoljeća svaka kuća imala konja,⁷¹ te naglašava distinkciju *Mi - Oni* između stanovništva Krivoga Puta: *Mi smo konjari, a ovi gore okolo, oni su imali vole, a mi ne u Krivom Putu, ne volove*, te navodi primjer koji pokazuje kako su konji puno pogodnije životinje za vuču: *Moj tetak je imao vole i onda sam ja njemu, ja, baš ja i moj bratić smo njemu vrt, neko drugi, treći, tako je on iznajmio konje, jer volovi nisu, mlitavi, su, spori, tromi, onda bi se radilo s konjima*. Zanimljivo je na ovom mjestu primijetiti kako se na razini lokalnog identiteta kao marker simboličnog razdvajanja, koristi upravo vještina obavljanja poslova uz pomoć različitih životinja – s jedne strane – konjima (*konjari*), s druge strane volovima (*volari*). Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca naveo je kako je kao dječak s majkom znao odlaziti u Brinje na sajam te da su pješice gonili kravu ili konja u Brinje.

Marija Prpić *Nikoličina* se prisjeća kako su se u Vrataruši (njezinu rodnom mjestu) držali konji: *Ja kad sam došla ovdje (Francikovac), radila sam sa volovima, a tamo kod mojih (Vrataruša) bili su konji. Tata nije volio nikada ić sa konji pa smo ja i sestra išle, među autima koji su drva vozili iz Vodice, Miškovice. Konji su se plašili i onda bi morale dobro paziti da ne bi na nas auto naletilo*. Posao oko blaga smatrao se *muškim* poslom, te nam je to zanimljiv primjer kako su se i žene bavile poslom oko blaga.⁷² Marija Prpić *Nikoličina* išla je u Brinje (pješice) i Otočac (kolima) na sajam po blago.

SAJAM

Roba na sajmu

Glavna dva sajma za područje Krivog Puta bili su u Otočcu i Brinju. U Otočcu je bio veći sajam, ali je bio i puno udaljeniji. Kako su neka pitanja koja

⁷¹ Branko Tomljanović Ropeta iz Krivog Puta: *Svaka kuća, ja se ne sjećam, u Krivom Putu su bile dvije kuće koje nisu imale konja, od osam kuća, a sve ostalo: jednog, dvojica, jednog, dva konja. Ako ja imam jednog konja, on ima drugog, mi smo se dogovorili, mi ćemo raditi zajedno, kad treba meni, ja idem po vaše konje, kad treba vama, onda idete po mog konja. Ja znam u Krivom Putu samo dvije familije nisu imale konja, ako je neka udovica stara... Ili, ne bi rek'o da su bili siromašniji, nego su bili tobož racionalniji. Taj čovjek, recimo, je bio zidar pa bi odzida nešto pa bi mu taj dao konja. Uglavnom svaka kuća je imala konja, magarca, šta već.*

⁷² Dalje u tekstu, u poglavlju *Žene i muškarci na sajmovima i u trgovini izvan sajмова*, bit će više riječi o *muško-ženskim* podjelama poslova.

je Radić ponudio u svojoj *Osnovi*, zastupljena u Grčevićevoj monografiji i u mojoj upitnici, podatci koje sam prikupila na području općine Krivi Put, usporedivi su s podacima koje donosi Grčević za Kompolje.⁷³ Grčević donosi podatak o tomu da domaći ljudi trguju najviše s blagom, a žene sa živadi i jajima, što je potvrđeno i u ispitanim lokalitetima prilikom ovog istraživanja. Iz Kompolja se išlo najviše u Otočac, kako piše Grčević, a tomu je razlog mala udaljenost Kompolja od Otočca. Kompolje je bilo na putu do Otočca te su tuda morali proći kolima trgovci i svi oni koji su s područja općine Krivi Put odlazili u Otočac na sajam te su nam podatci o kretanjima iz Grčevićeve monografije korisni kao dopuna dobivenim podacima na terenu. Grčević spominje sljedeća kretanja: "Jeseni otisnu se ljudi iz ovog kraja kolima preko Janča u Gospić na sajam, koji se održava svakog petka. Na sajmu u Gospiću prodaju isključivo samo zelje. Sa zeljem i krompirom, ranije i živadi, išli su ljudi iz ovog kraja i u Primorje, ponajviše u Senj gdje su iz kola prodavali svoju robu na trgu. U Senju je, dok nije bilo splitske željeznice, dolazilo žito i kukuruz za uvoz i tu su ga ljudi kupovali. (...) U Senju se još kupuje vino."⁷⁴

Većina kazivača iz općine Krivi Put za sajmove u Otočcu i Brinju ističe odijeljenost dviju *placa* – za robu (*žitna placa*) i za blago (*stočna placa*).⁷⁵ Na stočnoj placi prodavali su se volovi, krave, telci, svinje, konji, ovce, perad i sl. Na žitnoj se placi prodavala hrana, voće, živežne namirnice i ručne izrađevine. U Kompolju su drugačiji lokalni nazivi – "na tzv. *blaženom placu* prodaje se blago, a na tzv. *krušnom placu* živad, jaja, sir, maslo, slanina itd."⁷⁶

Na sajmu u Otočcu bio je veoma veliki izbor svakojake robe⁷⁷ i blaga⁷⁸. U Brinju su, osim takvih dviju odvojenih⁷⁹ *placa*, bile i privatne trgovine povratnika

⁷³ J. GRČEVIĆ, 2000, 297.

⁷⁴ J. GRČEVIĆ, 2000, 297.

⁷⁵ Podatak da se prostor za prodaju blaga nazivao *stočnom placom*, dobiven je od Ivana Butkovića *Gare* iz Alana i Milana Krmpotića *Žutije* iz Veljuna.

⁷⁶ J. GRČEVIĆ, 2000, 297.

⁷⁷ Zanimljivo je kazivanje Antuna Prpića iz Veljuna, koji dočarava raznovrsnost ponude u Otočcu, kako on to pamti: *To je srijedom bilo u Otočcu, hrane i robe i što zamislite! U Otočcu ima robe, ma to – zamislit što ima, izbor veliki!* Veoma slično tu raznovrsnost dočarava i Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta: *Ma sve se prodavalo, i kokoši, peradi, sve živo morete kupit na takvim sajmovima, znate. To je bilo – sve na sajmu tom ste mogli kupit!*

⁷⁸ O veličini sajma i brojnosti goveda u Otočcu svjedoči primjerice opis Milana Tomljanovića *Periša*: *Otočac je bio veliki sajam, tamo su znali dogonit za vreme stare Jugoslavije volova po stotinu, dvesta volova bi znalo bit na plazi, došli su tu iz sela, okolica bila bogata, onda čak iz Bihaća su znali dotjerat vole i prodavat, nekad proda, nekad ne i vrati natrag i tako.*

⁷⁹ Eleonora Prpić *Hela* iz Veljuna: *U Brinju su bila dva – za stoku, stočni, a amo jedna druga placa, gdi je hrana bila, sjemenje, žito, roba, onda oni ljudi su radili one, za kuće, mašte, kako mi kažemo, pa oni kabli drveni, burila...*(kazivačica govori o Kutarevcima koji su prodavali drvenariju).

Bunjevaca iz Amerike⁸⁰, još od vremena stare Jugoslavije. Kasnije, nakon Drugoga svjetskog rata, otvarale su se državne trgovine⁸¹. Podatke o trgovinama navodi i J. Čapo Žmegač u *Hrvatskoj etnografiji*: "U selima je bio jedan, rijetko nekoliko dućana s mješovitom robom, u kojima se prodavala roba koju seljaci nisu sami proizvodili, ali i roba koja je istiskivala seljačku proizvodnju: petrolej, ulje, sapun, duhan i šibice, svijeće, kava, šećer, sol, brašno, riža i tjestenina, karte, pero i crnilo, papir i tekstil. Uglavnom je riječ o trgovini na malo koju otvaraju seljaci posuđivanjem kapitala ili kupovanjem robe na vjeresiju od trgovaca na veliko..."⁸² Dućani su u sajmenim mjestima – Brinju i Otočcu – postojali prije i nakon Drugoga svjetskog rata. Na terenu su prilikom ovog istraživanja dobiveni podatci da su dućane u Senju prije Drugoga svjetskog rata otvarali Bunjevci povratnici iz Amerike, koji bi otuda donosili određeni kapital kojim bi kupili kuću u Senju te bi u prizemlju vlastite kuće otvarali dućan.

U poglavlju *Lončarstvo*, u pregledu *Hrvatska etnografija*, A. Muraj navodi zanimljiv opći podatak o lončarima koji su s proizvodima izrađenima na ručnom kolu "natovarenima na kola (...) obilazili sela plasirajući ih najvećma razmjenom. Cijena loncu bila je količina žita ili brašna što je u nj stala pa su i lončari odlazili u prodaju obično poslije žetve",⁸³ što predstavlja segment i razlog međulokalne i međuregionalne komunikacije, izvan okvira sajмова.⁸⁴ Na terenu su prilikom ovog istraživanja zabilježena dva podatka o kretanju lončara iz Like (Kaludžerovac) prema ličkim sajmovima – Brinju i Otočcu – sajmovima gdje su prodavali ručno izrađene glinene posude. Zabilježen je i jedan podatak da su lončari na sajmove u Brinje i Otočac dolazili iz Bosne. Kazivačica Marija Prpić *Nikoličina* iz Vrataruše donosi podatak o namjeni lonaca te navodi kako su se lonci od pečene gline (*gnjile*) koristili za kiseljenje mlijeka te da su se mogli kupiti na sajmeni dan u Brinju i u Otočcu. Ivan Butković *Gara* iz Alana navodi kako su lončari bili Ličani iz Kaludžerovca: *Ovako, kol'ko proda, išao je od sela do sela, imao je konjiće, ja se sjećam, lončari su to neki kola i obloženo je to bilo slamom da se ne polupa. Al' njemu*

⁸⁰ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića.

⁸¹ Primjerice opis Milana Tomljanovića *Periša*: *To su bili za vreme stare Jugoslavije dućani, a poslije se otvorilo i više ovih državnih, malo je bilo privatnih. To su sve domaći ljudi držali. Koji su bili u Americi. Dođe iz Amerike pa otvori dućan. Od kravi i lanaca, potkova, vila, grabalja, robe, cipela, hrane je bilo svakakve, mješovita roba. Na dućanima je to pisalo.*

⁸² J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 279.

⁸³ A. MURAJ, 1998, 99.

⁸⁴ S obzirom na to da za podatke o lončarima na sajmovima i izvan sajмова (prodaja po selima) nedostaje provjera kod većeg broja kazivača, potrebno je idućim kontrolnim istraživanjem provjeriti dobivene podatke te detaljnije istražiti trgovanje lončarskim proizvodima na ovom području.

je bila potreba da proda. Danas takvih lončara na sajmovima više nema, rekao je Ivan Butković *Gara* iz Alana. Prema sjećanju Milana Krmpotića *Žutije*, lončari su dolazili i iz Bosne, ali ne sjeća se iz kojeg mjesta.⁸⁵

Ženski i muški poslovi u trgovini na sajmovima i izvan sajмова

Na sajmove su pretežno odlazili muškarci. Kako je sajam bio glavno mjesto trgovanja stokom, kupci i trgovci bili su većinom muškarci, jer se i u svakodnevnom životu posao oko blaga smatrao *muškim* poslom.

Međutim, ovim istraživanjem zabilježeno je nekoliko podataka da su i žene sudjelovale u takvim poslovima, iako ih i same smatraju *muškima*. Antun Prpić *Matin* iz Veljuna spomenuo je da su u Veljun žene *skroz od Crkvenice* dolazile kupovati krave te bi znale i prenoćiti u Veljunu u privatnim kućama.

Žene su većinom na sajmovima prodavale tkane ručne radove. To su bile Ličanke koje su izrađivale poznate tkane *biljce*, koje su prodavale u Brinju i Otočcu. Žena je, prema kazivanju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, znala odlaziti na sajam ako bi ostala udovica, sama sa djecom. U tom slučaju neki bi joj muškarac iz sela pomogao pri kupovini na sajmu. Milan Tomljanović *Periša* navodi kako su žene išle kupovati sitnije stvari u dućanu, al' ukoliko je trebala kupiti nešto od blaga išla bi s nekim jer, kako kaže, *ženska se uvijek računala – slabiji spol i slabije se ona i razumjela u konja il' kravu i tako da uvijek je uzela nekoga iz sela koji je nešto više znao tako da je s njom iša i kupija je*. Međutim, suprotan primjer je već spomenuto vlastito iskustvo odlaženja na sajma iz Vrataruše i Francikovca po blago, kazivačice Marije Prpić *Nikolićine*.⁸⁶

Ivan Butković *Gara* navodi podatak da su žene, dok nije bilo tvorničkog mljekarstva, dakle, najviše prije Drugoga svjetskog rata, puno *sirile sireve*, sušile ih na dimu i prodavale.

Mjesta iz kojih su žene *mljekarice*, *mlikarice*, *mlekarice* odlazile prodavati mlijeko u Senj, bila su: Klarićevac, Alan, Podbilo, Krivi Put, Katići, Pavelići,⁸⁷ Veljun⁸⁸ te Vrataruša⁸⁹. Prije i nakon Drugoga svjetskog rata pa pretežno do pojave Zadružne otkupne stanice u Podbilo, žene su iz krivoputskoga područja nosile također sir, jaja, *kiselinu*⁹⁰ i kokoš na prodaju u Senj. Branko Tomljanović

⁸⁵ Taj bi podatak svakako trebalo provjeriti, a pritom prikupljenu građu upotpuniti kazivanjima o kretanju lončara do sajмова, Senja, i prilikom obilaženja sela na području Krivog Puta.

⁸⁶ Taj primjer predstavlja individualan otklon u tom kraju, ali bilo bi zanimljivo nadalje istražiti učestalost takvih *iznimki*.

⁸⁷ Tih šest lokaliteta naveo je kazivač Milan Tomljanović *Periša*.

⁸⁸ Taj lokalitet naveo je Milan Krmpotić *Žutija*.

⁸⁹ Taj lokalitet navela je Marija Prpić *Nikolićina* iz Vrataruše.

⁹⁰ *Kiselina* je lokalni naziv za kiselo mlijeko. Taj podatak dobiven je od Branka Tomljanovića *Ropete* iz Krivog Puta.

Ropeta iz Krivog Puta ovako je opisao tradicionalnu podjelu poslova oko prodaje na ženske i muške: *Pretežno su muški išli, pretežno muški na sajmove. Pazite, muški su to, žene bi dolazile obično sa muževima, čuvale kola i to, al' muški su radili glavni posao. Kod nas nisu žene imale šta, ako su vozile mliko, vozile su u Senj same, to vam nisu one išle po sajmovima.*

Uzrečice

Uzrečice su u ovo istraživanje uključene kao zanimljiv dio društvene kulture, koji se prenosio usmenim putem, a koristile su se prilikom dogovaranja i nadmudrivanja oko prodaje.⁹¹

Ivan Butković *Gara* iz Alana naveo je podatak da se pri prodavanju krave znalo govoriti: *Toliko ti daje mlijeka, al' prodajem ti kravu, ne prodajem ti jasle, treba je hranit. Jer obično su rekli naši stari: Krava daje mlijeko: kako je hraniš, tako će ti bit mlijeko.* Na spomenutu uzrečicu *Dobra krava se u svom selu prodava*, Milan Tomljanović *Periša* je dodao da se i za curu tako znalo reći te se sjeća iz mladosti da su ljudi u kolu pjevali: *Ne ženiš se, sine, za dan, za dva, neg za vaje pazi od koga je!* Milan Krmpotić *Žutija* je naveo primjer kada je jedan *pritržac* prodavao kravu koju je suviše hvalio pa mu je netko bio rekao: *Pa kad je tako dobra, onda je neću prodat!* (smije se). Na spomenutu uzrečicu *Dobra krava se i u svom selu prodava*, rekao je također: *Da, da, ... i dobra cura uda!* (smijao se). Milan Krmpotić iz Veljuna nije se mogao prisjetiti uzrečica, ali je spomenuo kako su prodavači vikali: *Jeftino dam da prodam!*

Kad bi se djevojka udavala u drugo selo, prema riječima Branka Tomljanovića *Ropete* iz Krivog Puta, i ako bi bila "sumnjivog" karaktera, kaže se: *Dobra krava ostaje u svom selu, to je staro pravilo.* Ti primjeri pokazuju prenošenje trgovačke terminologije u druga životna područja (običaji).

Ropeta navodi neki čudni običaj pri prodavanju ili pogodbi: *Ovi koji su bili malo vještiji u tom prodavanju, rekli bi: Dabogda odavde ne vidjeh svoju kuću, ako ne daje 10 litara mlika, ili Dabogda ne oslijepio na oba koljena ili Dabogda spav'o sa svojom Katom! A Kata mu žena* (smijao se).

Likovo

Na sajmovima se pri kupnji cjenkalo i pogađalo. Dvije strane nudile bi svoju cijenu te bi se postupno dogovorili oko cijene s kojom bi obje strane bile zadovoljne. Dogovor bi se potvrdio sklapanjem ruku, a najčešće bi tom prilikom bila prisutna treća muška osoba koja bi ruke presjekla i tako

⁹¹ Uzrečice bi trebalo dodatno istražiti prilikom idućeg terenskog istraživanja.

posvjedočila sklopljeni dogovor. Nakon prodaje često se navraćalo u obližnju sajmenu gostionicu gdje bi se pilo *likovo*⁹². Tako se nazivala bilo koja vrsta pića koje bi se zajednički ispijalo nakon sklopljene kupnje i prodaje. Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna naglašava da su pogodbe bile neizostavan dio sajмова: *Kako nije bilo – pogodbi?! Ti tražiš toliko, ja toliko, onda ti je bilo uvijek onih sa strane: Nemojte gledat, dajte mu još malo, a onaj viče: Daj ti malo! I tako, ciganija!* Ivan Butković *Gara* iz Alana se prisjeća: *Uuuu, to sad kad gledate, to je doista smiješno, to je mahanje i očeš za ovoliko, očeš za oniko... i onda se ruke obe digle i ovaj svoje, ovaj svoje.* Kad bi se pogodilo, bilo je važno da ruka o ruku snažno pljesne, jer bi se time simbolično označio definitivni dogovor i dobro sklopljena pogodba, kako se prisjeća Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta *kad bi se mahnulo, pljesne, to je moralo jako (pljesne), što jače, nije to samo tako, to je moralo još jače i onda kad se mahnje, onda se ide pit likovo.* Obično likovim časti prodavač, koji poziva riječima: *Ajmo popit likovo.* Nigdje nije zabilježen podatak da su se žene na taj način cjenkale, dogovarale, sklapale pogodbe ili *likovim* nazdravljale sklopljeni dogovor oko cijene.

Gostionice

Na putovima prema sajmovima bile su gostionice u kojima su se trgovci i ljudi koji bi išli ponešto kupiti ili prodati, odmarali, nešto pojeli, popili ili su čak noćili. Gostionice su zanimljiv element proučavanja trgovinskih kretanja, jer mogu pomoći u sastavljanju mreže putova kojima se trgovalo i komuniciralo i otkriti u kojim su se lokalitetima trgovci i ljudi na dolasku ili odlasku sa sajma zadržavali. Ivan Butković *Gara* iz Alana tako spominje da se dobro znalo za pojedina mjesta – stanice, na kojima se odmaralo i odsjedalo. Te su gostionice imale štale za konje gdje bi pri noćenju, konji bili nahranjeni sijenom. Nerijetko se u gostionice na putu moglo svratiti na *marende*, kako kazuje Ivan Butković *Gara* iz Alana te Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta, koji spominje i *šatore na sajmu gdje se pojelo i ono dimilo* pedesetih godina 20. st. No, većina kazivača ipak navodi da se sa sobom nosio skroman obrok,⁹³ koji se sastojao od *suve hrane*⁹⁴, *špeka (slanine u džepu)*⁹⁵, kruha (*kruva*)⁹⁶ i/ili sira,⁹⁷ *palente*,⁹⁸ koje jaje kuvano, *u zavežljaju*.⁹⁹

⁹² Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna i Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta.

⁹³ O vrlo skromnim prilikama, kada se često i nije imalo što ponijeti sa sobom na put, slikovito govori Marija Prpić: *Ha, 'ko je šta ima. Bila sam gladna*, ili kazivanje Milana Krmpotića *Žutije: A i bez ičeg, bez ičega. Moreš jedan dan izdržat*, te kazivanje Mare Krmpotić iz Veljuna: *Ko je šta ima.*

⁹⁴ Antun Prpić *Matin* iz Veljuna.

Brlog¹⁰⁰ je bio glavna stanica,¹⁰¹ čiji je vlasnik bio Ivica Vrzić, podrijetlom Ličanin. U toj bi se gostionici odsjedalo u slučaju kiše, uz peć gdje bi se osušili. Antun Prpić *Matin* iz Veljuna također navodi gostionicu u Brlogu, te gostionicu u Otočcu u kojoj bi se i *noćivalo*. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca, osim prenoćišta u Brlogu, navodi i prenoćište u Senjskoj Dragi,¹⁰² gdje su boravili Ličani kada bi se vraćali iz Senja. Milan Krmpotić *Žutija* navodi također gostionicu u Otočcu, te u Brinju i *tamo po Grižanin, onda na Meji*, gdje su ljudi *noćivali sa blagom*. Nena Vukelić i Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta također navode prenoćište u Brinju, gdje bi se noćivalo u slučaju ružnog vremena. Miroslava Prpić *Neva* iz Rusove Drage sjeća se da je ta gostionica u Brinju bila privatna.

Milan Tomljanović *Periša* naveo je gostionicu u samome gradu Senju, kod Odbora. To je bila državna gostionica poslije Drugoga svjetskog rata, te se Milan Tomljanović *Periša* prisjeća kako *si tamo moga' popit' i poplesat' tamo, bil je veliki Dom. Al' nije se moglo prenoćit'. A kad bi bilo završilo sve, u ponoć, u jedan sat, dva, išlo se svak' svojoj kući*.

Od Brinja do Krivog Puta gostionice nije bilo, osim jedne privatne kuće u Prokikama koja je prodavala rakiju. Te kuće više nema, a prema kazivanju Milana Krmpotića *Žutije* iz Veljuna u toj je kući živjela pravoslavna obitelj, kako kaže Milan Krmpotić *Žutija – kod Rože* iz Krivog Puta, udate u Prokike. Prema kazivanju Milana Tomljanovića *Periše*, u gostionici na Krivom Putu moglo se popiti jeftinoga vina, *onda bude, ajmo popit, onda bile su one litre velike, to su dupljaci se zvali*. Onda se napiju pa se tako navale na kola i tako dođu kući. *Žutija* je naveo podatak za gostionicu u Francikovcu, kod Pere *Nikolčina*, trgovca stokom. Marija Prpić *Nikolčina* napominje kako se iz Otočca ili iz Udbine znalo goniti blago do Francikovca, gdje je bila gostionica, gdje se *moglo i prenoćit, malo popit i tako i onda su opet ujutro, rano, krenuli*. Ta je gostionica imala ograđeni prostor za blago i konje, a nalazila se na mjestu gdje kazivačica danas živi u Francikovcu. To je bila gostionica od kazivačičina svekra. U Krivom Putu

⁹⁵ Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna.

⁹⁶ Ivan Butković *Gara* iz Alana, Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage, Milan Krmpotić *Žutija*, Milan Krmpotić iz Veljuna, Mara Krmpotić iz Veljuna i Antun Prpić *Matin* iz Veljuna.

⁹⁷ Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage i Antun Prpić *Matin* iz Veljuna.

⁹⁸ Nena Vukelić.

⁹⁹ Ista kazivačica.

¹⁰⁰ Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca: *Mi* (Šojatski Dolac) *kad bi išli, mi smo u Brlogu imali prenoćište*.

¹⁰¹ Ivan Butković *Gare* i Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca.

¹⁰² To je gostiona "Stric Luka" u Senjskoj Dragi (Sveti Križ). Ta se gostionica spominje i u radu D. BIRT – J. JURKOVIĆ – P. KELEMEN, 2003, 457.

postojala je *Nikoličina* gostionica i gostionica *Mijata Junca*.

Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna navela je kako su trgovci išli nekad preko Veljuna, *gore od Prokika i Brinja pa amo na Krivi Put*, za Senj pa Novi Vinodolski i do Crikvenice, ali nisu uvijek, kaže, noćili. Ponešto bi pojeli i tek se malo odmorili, ali ne sjeća se stajališta. Branko Tomljanović *Ropeta* navodi gostionicu kod Filipovića, čije kuće danas više nema, te spomenutu kuću *Mijata Junca*, uz koju napominje: *to je bilo davno prije, davno, a on je bio vrlo bogat*. Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta navodi kako su česti gosti gostionica bili *trajbari*, koji su ustaljenim putovima išli jedanput tjedno, odnosno najmanje tri puta mjesečno u Rijeku. Na putu su imali svoje *konte* gdje bi noćivali. Na Vratniku je također bila poznata gostionica koju je, kako spominje Marija Prpić *Nikoličina*, držao vlasnik Toma Negeš.

TRGOVINA I USLUGE IZVAN SAJMOVA

Prodaja drva

Prodaja drva nije se odvijala na sajmovima, već bi se iz šumskih predjela krivoputskog područja drva vozila u Senj i Sv. Juraj i do Novog Vinodolskog.¹⁰³ Drva su se prevozila na prodaju u Senj iz Šojatskog Dolca, Veljuna, Vratnika, Crnoga Kala, Vodice i Miškovice.

A. Rukavina donosi povijesni osvrt na povezanost Senja sa zaleđem, i to putem razmjene dobara. Trgovina je bila poticaj na komuniciranje izvan lokalne zajednice: "... duboka unutrašnjost obilovala je bogatstvima za razmjenu, dok su s druge strane mnogi morem pristigli predmeti i artikli trebali toj dalekoj unutrašnjosti. Zato već Plinije i Ptolemej spominju Senj kao važan trgovački grad".¹⁰⁴ Nadalje se Rukavina osvrće i na novovjekovnu trgovinu drvima, ističući kako se "na pogodnim velebitskim obroncima stvaraju vlake (*sic!*), posve obični i jedini mogući prolazi kojima su se svlačili trupci životinjskim zaprekama (*sic!*) do obale. I to je bio i ostao do danas jedan od načina kojim se komuniciralo sa svijetom i zarađivalo".¹⁰⁵

Trupci bi se najprije pilili u šumskoj pilani, koja je bila u Alanu.¹⁰⁶ Otuda bi se trupci, dugi tri do četiri metra, vozili na kolima na prodaju u Senj ili Sv.

¹⁰³ Milan Krmpotić iz Veljuna.

¹⁰⁴ A. RUKAVINA, 1993, 215.

¹⁰⁵ A. RUKAVINA, 1993, 215.

¹⁰⁶ Podatak o postojanju pilane u Alanu Marija Prpić *Nikoličina* je i vremenski odredila, rekavši: *Ja sam se udala '57., a to je bilo ranije, možda desetak godina i više, da su čak, pilana je bila na Alanu, drva su rezali, klade su rezali.*

Juraj.¹⁰⁷ U pilani bi se, prema kazivanju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, plaćalo po kubiku ili kako se već tko bio pogodio s trgovcem. Oni koji su imali konje natovarili bi kraće trupce (jedan metar dužine) na konje te ih *na samarima gonili* u Senj. U Francikovcu i Veljunu volovi su služili za oranje, vuču sijena, ali i tovar drva. Kretalo bi se uvečer kako bi se stiglo rano ujutro u Senj. S *volima* se nije moglo ići prečacem, tako da je put bio dug, a osim toga prodaja u Senju nije uvijek bila zajamčena.¹⁰⁸ Oni koji su imali male konje, objašnjava Ivan Butković *Gara*, morali su drva nositi na samarima, a s većim i jačim konjima vozila su se veća drva na kolima. Kočijaši, koji su imali svoje konje, vozili su drva i grede tjedno u Senj, a znali su prodavati i velike jarbole za brodove. U Senju bi nahranili konja i kupili vreću brašna, vina ili crnih šljiva. Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila donosi podatak o tomu da je u Senju bila i elektrana na drva, *ovdje di sada parkiraju autobuse, kod Doma ovoga*. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca navodi kako se sjeća po pričama starijih da su se nekada u Senju prodavali jarboli. Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića donosi podatak da su se drva obično vozila u Senj ujesen, jer je tada počinjala priprema za opskrbu drvima za ogrjev za zimu. Antun Prpić *Matin* iz Veljuna pripovijedao je kako je u Senj znao goniti drva pješice iz Veljuna, *upopreko* i da je na putu često znalo biti i krađe, i kaže kako je bilo važno biti u dobrim odnosima s lugarom: *ja sam znao kol'ko puta, i moj pokojni stari, ima si grede to sad, za nekakve Bodule, onda nekad se prošverca, jer mor'o si imat' izlaznicu od lugara, gore su bili lugari, morao si imat' dokumente, onda si vozio slobodno, to se znalo ukrast' malo i tako. Negdi je lugar bija dobar pa je pustija, a negdi nije pustija. Pusti ga da malo više to posječe okolo... Ja se sjećam to je bilo kad bi lugar došao u kuću onda onim kobasicama se počasti lugara. Nije u svaku kuću lugar dolazio, samo u odabrane kuće i onda mu se napravi jelo pa je gleda kroz prste malo*. Podatak o podmićivanju lugara, doduše bez detaljnijih opisa, nalazimo i u Grčevićevoj monografiji *Kompolje*.¹⁰⁹ Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca također navodi podatak o mogućnosti dogovora s lugarom: *Mi smo to prodavali, ako te lugar ne uvati. Ako te lugar uvati, onda ti zaplijeni. Ha, nekad se dogovorilo. Ja se sjećam, moj otac je*

¹⁰⁷ Taj podatak dobiven je od Milana Krmpotića iz Veljuna, a zatim ga je potvrdila većina kazivača.

¹⁰⁸ Nekoliko kazivača spomenulo je da prodaja nije bila sigurna i kako su se drva znala do sutradan iz tog razdoblja ostaviti kod nekog poznatog u Senju. Ipak, Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića, blizu Alana, iz vlastitog iskustva kaže: *Svako je znao kome goni drva, jer taj kome je on naručio, taj je gonio. I sumnjam da ikad se ikome dogodilo da nije prodao. Jer to je po narudžbi bilo. Po tovaru, a ako se kolima, onda se to po tri, četiri, pet metri se vozilo to kolima drva za Senj.*

¹⁰⁹ Vidi: J. GRČEVIĆ, 2000, 298.

*pokojni vozio drva tako i on bi dogovorio u Senju kome će doć i onda uđu u dvorište po noći i trpaju.*¹¹⁰

U Šojatskom Dolcu bilo je ljudi koji su na taj način prodavali drva, no, kako kaže Ivan Krmpotić, *to je pomrlo sve, tu iz ove kuće donje, gori i iz ove kuće dve*. Drva su se sjekla u šumi onda i zatim *na volovim ili na magarcim*¹¹¹ gonila u Senj. Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna navodi kako je njegov otac prije Drugoga svjetskog rata prodavao drva. *Vukao je sijeno i drva u Senj: ... natovariš na vole drva tri metara i uveče kreneš i ujutro u Senju, kad vol sporo ide, on ide sporo, vi morete i marendovati i opet ga stignete* (smije se). *Tako je bilo. U po noći se kretalo, u po noći, ako bi stigao ujutro. Ha, ne moreš prečac, kako ćeš tri metara drva. Na koli. Nema prečaca* (smije se). Iz Veljuna su se također, ali na konjima, prema kazivanju Milana Krmpotića i Antuna Prpića iz Veljuna, vozila drva u Senj. Drva su se, prema riječima Milana Krmpotića iz Veljuna i Branka Tomljanovića *Ropete* iz Krivog Puta, mogla prevoziti i na magarcu,¹¹² na kojemu su u Senj drva najčešće gonile žene. Milan Krmpotić navodi kako se išlo i s Vratnika i iz Crnoga Kala te da su drva većinom kupovali privatnici. Tako bi netko znao otkupiti metar ili dva metra drva, *al' najviše njih je uzimalo drva na dug, a poslije su pošteno platili jer nije bilo ka danas prevare* (smije se). Drva su se u Senj i Sv. Juraj, prema Milanu Krmpotiću, najviše vozila i mijenjala za hranu – brašno, šećer, sol, kavu i rižu.

Prodaja ugljena

Ivan Butković *Gara* iz Alana navodi podatak o zaselku Ugljevari,¹¹³ gdje su se u šumi palili otpadci i od toga se pravio ugljen. Ugljen se prije i nakon Drugoga svjetskog rata, prodavao kovačima u Krivom Putu¹¹⁴ (*gore na Vodici*¹¹⁵), na Vratniku¹¹⁶ (dvojica) i Prokikama¹¹⁷ te u Drežnici¹¹⁸ i

¹¹⁰ Idućim terenskim istraživanjem trebalo bi ispitati detaljnije načine "dogovaranja" s lugarom.

¹¹¹ Kako opisuje kazivač Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta *...metla je na torbu i magarca i na njemu bi bilo mlijeko, jaja i to bi sve zajedno gonila u Senj. Kupila bi duvan za muža, malo kave, malo ribice eventualno i došla bi kući, skuhala ručak. To je bio dosta težak posla, mukotrpan je to posla bio, neponovilo se taj način života.*

¹¹² Vidi opširnije: D. BIRT, 2004.

¹¹³ Trebalo bi provjeriti taj podatak i doznati o kojem se točno lokalitetu radi. Taj je podatak uočen tek naknadnim preslušavanjem lošije nasnimljenog razgovora te je iz tog razloga na terenu ostao neprovjeren kod ostalih kazivača.

¹¹⁴ To je bio Stipe *Kovač* Prpić, koji je, prema kazivanju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, bio prvi opskrbljen ugljenom, a ono što su viška ugljena imali, to su gonili opet u druge krajeve. Potrebno bi u sljedećim istraživanjima istražiti u koji se točno lokalitete išlo goniti ugljen.

¹¹⁵ Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila i Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna.

Lučanima¹¹⁹, a ugljen *su gonili* također i u Senj. Ivan Krmpotić iz Šojatskog Dolca spominje kako su ugljen iza Drugoga svjetskog rata palili *ovi gore sa Krivog Puta*, koji su, kaže, bili u tome *specijalisti* i znali su *te ugljevarice delat i palit*. Također navodi kako su ugljenom najprije bili opskrbljeni kovači, a zatim bi se ugljen natovarilo na kola i prodavao (po selima i u Senju). Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna navodi kako se ugljen proizvodio *gore, tamo od Krivog Puta prema Paveliću*, gdje su, kaže, *bili sposobni za ugljen delat*. Ugljen su najviše prodavali po selima i dopremali ga kovačima.

Usluge kovačije

U ovaj rad uvrštene su i usluge koje su u svojim *kovačijama* nudili kovači. Za veći broj lokaliteta postojao je jedan kovač kojemu su ljudi odlazili (za potrebe potkivanja konja i volova ili nabavu poljoprivrednog alata). J. Čapo Žmegač o sajmovima govori kao povodima izlaženja iz vlastite lokalne zajednice te upravo ta međuseoska kretanja čine "mreže seoske društvenosti".¹²⁰ Na taj način mogu se promatrati i kretanja prema određenim lokalitetima u kojima je bila *kovačija*, koja je šire područje u istom lokalitetu opskrbljivala svojim uslugama. Svi kazivači sami su u razgovoru spomenuli kovača te pritom isticali važnost tog zanata. Svi kazivači navode kako je za područje Krivoga Puta bio jedan kovač Stipe Prpić *Kovač* iz Krivog Puta.¹²¹ Područje Krivog Puta koje je opskrbljivao taj kovač, *gravitiralo je ovde od Primorja do Brinjskog kraja, granice Brinjaka*, prema objašnjenju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, koji naglašava kako je Stipe Prpić bio tijekom cijelog dana zaposlen potkivanjem konja i volova te izrađivanjem kovanih dijelova za kola i alat. Uz potkivanje, kovač je popravljao sjekire, motike, izrađivao krampove, plugove i drugi alat.

¹¹⁶ Prema kazivanju Ante Prpića *Rusa* iz Rusove Drage, Miroslave Prpić *Neve* iz Rusove Drage i Milana Krmpotića *Žutije* iz Veljuna, na Vratniku su bila dva kovača, ali nisu bili za konje, već za kovanje alata i potkivanje volova. Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage: *A išli smo mi i u Lučane tamo, gdi je bija kovač što je kod Stipe ovoga pokojnoga učija i njemu smo išli kovat poslije, kod Brinja tamo. Dašta su išli iz raznih mjesta u Vratnik! Tko nije imo alat. Krivi Put, Francikovac i to.*

Milan Krmpotić *Žutija*: *Jer vol po kamenu ne more bos ić. To je sve kamen. Dok dođe sa Krivog Puta u Senj, sadere papke, ne može više ić.*

¹¹⁷ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića i Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna.

¹¹⁸ Milan Tomljanović *Periša*.

¹¹⁹ Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage.

¹²⁰ J. ČAPO ŽMEGAČ, 1998, 251.

¹²¹ Nena Vukelić navodi podatak da je iz naziva zanimanja obitelj dobila i nadimak (*špic-namet*): *Oni su potkivali konje i oni, familiju zovu kao Kovače. Tako su ostali i nadimak.*

Milan Tomljanović *Periša*¹²² iz Zamalića spominje kako je isti taj kovač u Krivom Putu potkivao i konje i *vole*. Za manje konje i Cigani su znali skovati male potkove, a bili su jeftiniji te su ljudi znali kupovati sitne kovane predmete i kod njih. Milan Tomljanović *Periša*, primjerice, sjeća se da je čekao kod Stipe Prpića na red cijeli dan, ali ukoliko bi se imali konji za *potkivat*, onda bi se kod kovača imala prednost: *Tako sam ja jednom dognao na magarcu k njemu kvake, špiceve i to. Onda je on mene zvao na ručak, al je rek'o: Ti ćeš, mali, morat čekat dugo, jer imam konje za potkivat*. Kad je kovač Prpić prestao raditi, usluge kovačije (ručno kovani proizvodi) nisu bili više prijeko potrebne jer je *tvornica izbacivala i potkove i sve. Bio je isto jedan pomoćni kovač kad bi nešto se kućalo gore u šumi u tim kirijašima, a ovaj je radio i za kirijaše i za sva domaćinstva, motika, sjekira, sve je Stipe to obavlja. I ovako poslije rata to se sve promijenilo, tako je kovačija ta završila* (Ivan Butković *Gara*).

Kovačiju je kratko nakon Drugoga svjetskog rata bio nastavio sin Jure,¹²³ kojega je otac naučio kovati, sve do preseljenja u Viroviticu.¹²⁴ Poslije toga nije bilo kovača u Krivom Putu. Kovali su sitne predmete *priučeni* ljudi,¹²⁵ plugove, motike i sl., zatim, išlo se u Brinje, ili kod kovača u Prokikama ili Drežnici.¹²⁶ Kako navodi većina kazivača, kovači nisu prodavali svoje proizvode na sajmovima. Ljudi bi dolazili k njima, osobito iz Alana,¹²⁷ gdje je bilo puno kočijaša koji su radili u šumi. K istom kovaču iz Krivoga Puta išlo se i iz Francikovca, ali i iz šire okolice, kako navodi, dolazili su k njemu ljudi čak iz Primorja.¹²⁸

¹²² Milan Tomljanović *Periša* daje određeniji podatak o području koje je kovač s Krivoga Puta opskrbljivao svojim uslugama: *On (kovač) je meni bija reka da je Krivi Put bija počevši ovdje od Alana, Krmpota, onda tamo do Pavelića, 5 hiljada stanovnika da je brojio! On je to meni za ručkom reka.*

¹²³ O nastavljenom kovačkom poslu putem sina Jure podatak donosi Milan Tomljanović *Periša*: *Onda se on njegov sin kao uz njega se učio. I bio je dobar potkivač i kovač, bio je dobar taj sin njegov.*

¹²⁴ Niti jedan kazivač nije znao odrediti godinu kada je bilo to preseljenje u Viroviticu. Tek su potvrdno odgovorili da je bilo nakon Drugoga svjetskog rata pa bi taj podatak trebalo precizirati.

¹²⁵ Milan Tomljanović *Periša*.

¹²⁶ Budućim istraživanjima trebalo bi prikupiti podatke i o kovačima u Prokikama i Drežnici. Ispitani kazivači većinom su znali ime samo kovaču iz Krivog Puta. Bilo bi vrijedno istražiti razlog – da li zbog toga što nisu gravitirali prema drugim mjestima radi usluga kovačije ili zato jer su ti drugi kovači djelovali ranije, a ne istodobno s kovačem iz Krivog Puta. Primjerice, kazivanje Milana Tomljanovića *Periša* iz Zamalića: *Ja ne znam kako su se oni zvali, ja sam kao dijete iša i to, al ja sam zaboravio. Samo ovoga znam ovoga Prpića znam dobro. Stipu i Juru sina njegov.*

¹²⁷ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića.

¹²⁸ Marija Prpić *Nikoličina*. Niti jedan kazivač ne sjeća se koje je godine Stipe Kovač Prpić odselio ili umro te je zasad moguće iz konteksta okvirmo vremenski odrediti u kojem je razdoblju

Trgovina u Senju i sa Senjom

Za vrijeme stare Jugoslavije (Kraljevine SHS) u Senju se kupovalo voće – grožđe i crne šljive.¹²⁹ Ivan Butković *Gara* iz Alana naveo je kako su u vrijeme prije Drugoga svjetskog rata Bunjevci počeli otvarati dućane, i to oni koji su prethodno radili u Americi. Nakon povratka ostavljali bi svoje rodne kuće u zaleđu Senja i kupovali nove u samom gradu Senju te na tom mjestu otvarali trgovine. Na taj su način doseljeni Bunjevci sebi osiguravali egzistenciju u gradu Senju. Tu bi se trajno naselili, a trgovine bi bile mjesto kontakata doseljenika i građana Senja, koji su doseljene Bunjevce nazivali *doklačencima*¹³⁰. Prema tumačenju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana sredstvo simboličnog razdvajanja među tim dvjema skupinama bio je prije svega govor i skup društveno i kulturno usvojenih normi i obrazaca ponašanja (mentalitet): ... *kad bi dobili kuću, napravili kuću i stacionirali se u Senju, onda su imali nekakav svoj mentalitet i svoj govor i rječnik u Senju, a mi imamo opet drugi, ovdje (u Senju) je bila čakavština, a kod nas je štokavština* (Krivi Put). U trgovinama u Senju moglo se kupiti soli, brašna,¹³¹ petroleja (*petrolja*), ulja, šećera, cigareta¹³². Za vrijeme Drugoga svjetskog rata velik broj trgovina bio je zatvoren.¹³³

Prema riječima Milana Tomljanovića *Periša* iz Zamalića, svaka je kuća imala mulu, magarca ili konja, kola, te bi odlazili u Senj, gdje *natovare brašna, vina i tih sitnica* i zatim se pješice vraćaju *gore*. Dalmatinci, koje Milan Tomljanović *Periša* naziva *oni Boduli, ti preko sa otoka dole*, prodavali su u

Stipe Kovač Prpić djelovao – u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata. Trebalo bi idućim terenskim istraživanjem dobivene podatke vremenski precizirati.

¹²⁹ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića: *U Senju se kupovalo obično grožđe, crne šljive. Gore kod nas nešto je bilo i šljiva, al' to su bile bijele šljive. Tako, voće. To je bilo prvo vreme, za stare Jugoslavije, onda poslije su bili dućani.*

¹³⁰ Ivan Butković *Gara*, Alan.

¹³¹ Ivan Butković *Gara* pojašnjava kako se brašno trebalo dodatno kupovati jer je žito, koje se dobivalo vlastitom proizvodnjom na krševitom tlu, bilo često puta nedostatno za prehranu: *Žitarica je vrlo malo bilo u našem kraju, a to što je i bilo, to nije dostajalo da bi čovjek prehranio familiju i sebe*. Taj dobiveni podatak zanimljivo je usporediti s podacima J. Grčevića iz monografije Kompolje, gdje se navodi kako se "... s žitom i kukuruzom slabo (...) trguje, već se to potroši kod kuće. U nerodnim godinama trebaju, osobito kukuruz, i uvoziti". (J. GRČEVIĆ, 2000, 297).

¹³² Antun Prpić *Matin* iz Veljuna navodi podatak da je za vrijeme, kako sam kaže, *Titine i stare Jugoslavije* u Senju bila tvornica cigara.

¹³³ Razloge bi trebalo kontrolnim i dodatnim terenskim istraživanjem točno utvrditi, a zasad bih kao pretpostavku iznijela da su razlozi bili – neizvjesne ratne prilike te nestašica novca kod tamošnjeg stanovništva. Za vrijeme rata stanovništvo nije imalo čime platiti robu pa se u takvim vremenima posezalo za razmjenom. Razmjena je bila pretežit način pribavljanja hrane u vremenu Drugoga svjetskog rata.

Senju¹³⁴ voće – jabuke i grožđe te *paradajz*, a Ličani su ujesen donosili crne šljive, jabuke i krumpir¹³⁵ na prodaju. U Senju se mogla kupiti i riba (osobito prije Drugoga svjetskog rata) koja se prodavala kod nekadašnjega (u Drugom svjetskom ratu porušenoga¹³⁶) spomenika sv. Jurja. Prema riječima Marije Prpić *Nikolićine* riba se mogla kupiti i na tržnici, gdje je bilo ribara Senjana. Bunjevke iz (njezina rodna sela) Vrataruše odlazile su svaki dan u Senj i ako bi *trefile*¹³⁷, kupile bi ribu pa *donesle kući, onda se to peklo, tako da su one za ručak, za podne, već imale*.

U Senj se išlo kupovati u trgovinama ponajviše za vrijeme stare Jugoslavije, a nakon Drugoga svjetskog rata otvaraju se dućani i na području Krivog Puta – primjerice u Podbilu i Alanu.¹³⁸ Antun Prpić *Matin* iz Veljuna navodi kako je u Senju bila *placa* na koju je *cijela Lika vozila u Senj*, te se prodavao kupus, krumpir i orasi. Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta navela je kako su u Senj dolazili *oni iz Klenovnice, iz Primorja, oni Boduli*, koji su donosili smokve i ribu pa bi te proizvode mijenjali u Senju sa stanovnicima senjskog zaleđa koji bi donosili domaći sir *škipavac*. Prema riječima Marije Prpić *Nikolićine* i danas se u Senju može kupiti hrana i tekstilna roba *k'o što je Ponte Rosso*¹³⁹ subotom na senjskoj tržnici. Do Drugoga svjetskog rata u Senju se trgovalo i blagom koje bi se dognalo u Senj i koje bi zatim kupovali ljudi s otoka Raba i Krka.¹⁴⁰

¹³⁴ Ivan Butković *Gara*: *Danas na tržnici (u Senju) ima Dalmatinaca koji stacionira se već preko cijele godine. Salata, paradajz, sve te mrkve, povrtlarstva. I smokve, čak i sušene. I friške kad su i sušene poslije.*

Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića: *Dalmatinci, oni Boduli smo ih mi zvali, ti preko sa otoka dole, oni su znali dovažati paradajz i jabuke i grožđe i tako.*

Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila: *Dalmatinci su prodavali onoga vraga, vina, ako je bilo dobro, maslinovo ulje, maslinu.*

Iznimno Milan Krmpotić *Žutija* iz Alana spominje Dalmatince koji su prodavali na sajmovima razne sitne stvari: *Bili su oni korpari. To su Dalmatinci bili. On je prid sobom nosija korpu i tu je bilo nožića, lančića, prstenja onoga za dicu. Onda su vikali da je on - Mate, svi ga znate!*

¹³⁵ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića: *Al' krumpir - to nismo kupovali, mi gore, jer mi smo gore svaki sadili sebi, za sebe krumpir, to su ovi Senjani kupovali, koji nisu imali gdje saditi, da. S tim dobivenim podatkom može se usporediti i podatak koji navodi J. Grčević za Kompolje: "Sa zeljem i krompirom, ranije i živadi, išli su ljudi iz ovog kraja i u Primorje, ponajviše u Senj gdje su iz kola prodavali svoju robu na trgu." (J. GRČEVIĆ, 2000, 297).*

¹³⁶ Milan Krmpotić *Žutija* dodao je podatak da su spomenik Sv. Jurju u Senju porušili partizani tijekom Drugoga svjetskog rata.

¹³⁷ Izraz *trefile* koristi se sa značenjem: *zaradile prodajom mlijeka toga dana.*

¹³⁸ Milan Tomljanović *Periša*.

¹³⁹ Marija Prpić *Nikolićina* iz Vrataruše.

¹⁴⁰ Podatak o trgovinskim vezama s otocima Rab i Krk donosi Marija Prpić *Nikolićina*: *Prvo se išlo, to su roditelji moji pričali, ako je kravu neko imao, bika ili vola pa su gonili i onda su*

Nabavljanje soli

Sol se osobito potraživala i razmjenjivala u vrijeme Drugoga svjetskog rata, a iza rata u Senju uz more izgrađeni su *soleni magazini*, gdje su trgovci nabavljali sol i vozili je na prodaju u Karlovac. Sol se dovozila pretežno s otoka Paga, odakle su se na prodaju u Senj dovozili sol, brašno i petrolej, koje su Senjani kupovali sve do Drugog svjetskog rata.¹⁴¹ U Drugom svjetskom ratu pojedinačno bi se iskuhivala morska voda¹⁴² i tako bi se dolazilo do soli. U kontinentalnim krajevima Hrvatske bila je u ratu velika nestašica soli pa se iz Senja sol *švercala* u Slavoniju, kamionima preko Kapele, a zatim vlakom do Josipdola.¹⁴³ To nije bila trgovina, jer trgovci u ratnim prilikama nisu mogli slobodno trgovati, već bi se pojedinačno Bunjevci odvažili na odlazak u Slavoniju te, skrivajući se od vojske, vršili razmjenu. Za sol bi se dobivala pšenica,¹⁴⁴ kukuruz¹⁴⁵ ili krumpir¹⁴⁶. Sol se također dobavljala s otoka, s mora i mijenjala se, u ratu, za brašno, žito, pšenicu.¹⁴⁷

Prodaja mlijeka – mljekarice

Na čitavom području općine Krivi Put opće je poznato da su Bunjevke kravlje mlijeko prodavale u Senju. *Mljekarice*, *mlekarice*, *mlikarice* nosile su mlijeko na prodaju do nakon Drugoga svjetskog rata svojim stalnim mušterijama – *kontama*. Natovarile bi *dvi, tri ciplice drva*¹⁴⁸ na magarca s obje

ljudi čak dolazili po selim pa bi kupili i gonili dole pa bi oni sa svojim brodicama odvlačili na Rab i Krk, odakle su donosili vino i svoje proizvode, grožđe, pomidore, što je ranije dole dozrijevalo, vino, rakiju, svoje preradevine.

¹⁴¹ Ivan Butković *Gara* iz Alana: *Za vrijeme rata, da. Prije kod nas nije bilo te razmjene, al' u ratu je bilo čisto radi, da ostane nekako snabdjeven, da ne bude gladan. Sa Slavonijom, najviše sa Slavonijom. Čak to smo mi i zvali, Kirice. Dole prema Crikvenici dole, oko Gorskog kotara, kukuruza na leđa metni i nosi prečacima. Kirice, te gore, iza Grobnika, kod Crikvenice, Grižane. To su nosile gore u Slavoniju soli i ovo, a donosile kući taj kukuruz.*

¹⁴² Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića i Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna.

¹⁴³ Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića.

¹⁴⁴ Ivan Butković *Gara*, Milan Tomljanović *Periša* i Ante Prpić *Rus*.

¹⁴⁵ Ivan Butković *Gara* iz Alana i Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića naveli su kukuruz, a *Periša* je naveo i podatak o razmjeni soli za kukuruz i obrnuto, na relaciji Slavonija – Senj: *Onda uzme vreću soli i otići gore prema Slavoniji pa mjenjaj za kukuruz, sto-dvista kila i onda vlakom prebaci do Karlovca, od Karlovca se opet presjedalo, nekad je znao kamion dovuć u Senj i tako su se ljudi snalazili svakako.*

¹⁴⁶ Ante Prpić *Rus* iz Rusove Drage.

¹⁴⁷ Nena Vukelić, Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta i Marija Prpić *Nikoličina* iz Vrataruše. Na pitanje je li je bilo zamjene soli za robu, Milan Krmpotić iz Veljuna jedini je od ispitanih kazivača odgovorio negativno pa bi taj podatak trebalo idućim istraživanjem provjeriti.

¹⁴⁸ Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna.

strane i s velikim posudama punim mlijeka u četiri sata ujutro ustaljenim putovima i prečacima s Krivoga Puta se spuštale u Senj. Pred vratima svojih *konti* bi prelijevale *mliko* iz svojih *plehnatih kantica i mjerica* u ostavljene posude te bi do osam sati ujutro već *svo mliko* bilo razdijeljeno.¹⁴⁹ Uz to su prodavale sir *škipavac*, *ruksak krumpira*,¹⁵⁰ *jaja*,¹⁵¹ *putar*,¹⁵² *kiselinu* i ponešto drva¹⁵³ (*tovar drva*), odnosno prema kazivanju Nene Vukelić: *živu kokoš, slaninu, korabu, grah, povrće, sve što su imale za donest*.

Za prodane proizvode mljekarice bi u Senju kupile *palentu*,¹⁵⁴ *ribu*,¹⁵⁵ *kruha*,¹⁵⁶ *šećera*,¹⁵⁷ *duvan* (cigara) za muža,¹⁵⁸ malo kave,¹⁵⁹ te se prečicama uzbrdo vraćale kući *jer mora si hodat, nisi ima od čega živiti*¹⁶⁰.

Nakon što je Zadruga nakon Drugoga svjetskog rata formirala otkupnu stanicu petkom na Krivom Putu, mljekarice su postupno prestajale prodavati mlijeko u Senju i orijentirale se na prodaju na otkupnoj stanici. Prema kazivanju Ivana Butkovića *Gare* iz Alana: *... mnogi ljudi su se orijentirali na mljekarstvo, nisu više išli u svijet da rade, jer su mogli živjeti od prodaje, a mljekarice su uvijek nešto nosile, tko je imao višak, zadruga je organizirala otkup, čak smo bili organizirali i otkup ljekovitog bilja*.

Milan Tomljanović *Periša* iz Zamalića potvrđuje prelazak mljekarica s prodaje mlijeka u Senju na prodaju na otkupnoj stanici na Krivom Putu, te navodi sjećanja da su starije žene gonile mlijeko za Senj i imale svoje mušterije, kojima bi svako jutro ostavile pred pragom litru ili litru i pol, *tako su prvo ranije žene radile*. Poslije se javlja otkup mlijeka po selima te otkupna stanica i tamo se mlijeko predavalo, a zbrajalo bi se i plaćalo na kraju mjeseca. Taj otkup mlijeka počeo je, prema riječima Milana Tomljanovića *Periše*, 1963./64. godine. Navodi žene iz Klaričevca i Primorja da su stalno donosile mlijeko na otkupnu stanicu, jer, kaže:

¹⁴⁹ Prema kazivanju Nene Vukelić: *... imale su one plehnate kante i mjerice, pola litre, dva deci, onda bi one s tim mjericama nama lijevale u te kotliče*.

¹⁵⁰ Milan Krmpotić *Žutija*.

¹⁵¹ Branko Tomljanović *Ropeta*, Nena Vukelić i Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta.

¹⁵² Branko Tomljanović *Ropeta* i Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta.

¹⁵³ Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta.

¹⁵⁴ Milan Krmpotić *Žutija*.

¹⁵⁵ Branko Tomljanović *Ropeta*, Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta i Marija Prpić *Nikolčina* iz Vrataruše.

¹⁵⁶ Nena Vukelić.

¹⁵⁷ Ista kazivačica.

¹⁵⁸ Branko Tomljanović *Ropeta* i Nena Vukelić.

¹⁵⁹ Nabrajajući tako proizvode koje bi žene nabavljale u Senju Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta na kraju napominje: *To bi kupila eventualno i to bi došla kući, skuhalo ručak i tako je to išlo. To je bio dosta težak posao, mukotrpan je to posao bio, ne ponovilo se taj način života!*

¹⁶⁰ Marija Prpić *Nikolčina*.

*Više se isplatilo što nisi tam (u Senju) dangubio. Dođe ujutro i tamo (na otkupnoj stanici) salije mlijeko u te kante i onda si išao kući svojoj, svoj drugi posao koji si trebao. Jaja su se također prodavala na otkupnoj stanici, pa i po 50, 60 jaja, tko bi imao više kokoši, te su kupovali ljudi koji nisu imali kokoši ili su ih imali malo. Mljekarice su, prije postojanja otkupne stanice u Podbilu, kako je rekao Milan Tomljanović *Periša*, dolazile iz Alana, Podbila, Krivoga Puta, Katića i Pavelića. Milan Krmpotić *Žutija* iz Veljuna navodi kako se puno mljekarica spuštalo u Senj iz Veljuna, a Marija Prpić *Nikoličina* navodi podatak da su se mljekarice u Senj spuštale i iz Vrataruše. Eleonora Prpić *Hela* navodi kako je prodaja koju su ostvarivale mljekarice bila vrlo skromna: *Baba koja bi donesla možda par jaja, koju bocu mljika, to nije bila baš bogzna kakva trgovina, to je bila škrti kraj, škrti zemlja, ajd bog da su i sebe snabdjevali, da se nisu zaduživali, to je jako bilo skromno*, ili kako opisuje Nena Vukelić: *Nije to bila velika prodaja, to je više bilo odvajanje od svoje obitelji, nisu se oni bavili proizvodnjom toga, nego sad višak ili nužda natjera pa ide prodat kokoš, već što je imala.**

U Senju su mljekarice, prema sjećanju iz djetinjstva Nene Vukelić, *tamo kod male crkvice, znale doć iz zaselaka, dok nije iza rata došla mljekara i prerađivalo se. Najslikovitiji opis poslova mljekarica predložila je Marija Prpić *Nikoličina* koja opisuje vlastita sjećanja na prodaju mlijeka kojom se bavila njezina majka, koja bi iz Vrataruše svaki dan odlazila u Senj prodati mlijeko: *Išle su ljeti ako su imale mlijeko svaki dan, a zimi su išle na svaki drugi. Nije bilo frižidera pa su one morale ić, oće-neće, svaki dan, ili su ga trebale zakuhati. Nije Senj veliki bio, bilo je stanovništva okolo, al' poslije se to iselilo. Ako nisi danas dobro mlijeko, sutra je mušterija našla drugu. Morale su zadržati čistoćom stalne mušterije. Sjećam se, bio je kod nas jedan muškarac u selu i on jedan, opere maramice i nije brisa nos dok nije doša u grad, izlio mlijeko i onda bi izvadio čistu maramicu pa se obriso da se vidi da je on čist. Imale su one svoje, to se zvalo - konte, mušterije gdje su u kuću nosili. Ako su spavali, to su većinom gospoda bila, onda su ostavile svoju posudu, litru ili politru i onda se to izlilo i ode ća. Neke su znale, koje su dobre bile, malo mljekaricu i počastit s nečim, malo rakije ili kolač. Al' nije se to puno moglo prodat, ako je neko nešto ima, to je više za sebe ima, a ako je neko ima viška, onda je nosio, prodao. Ako se sir i putar pravio, nije se moglo mlijeko prodavat, nisu to krave bile koje su puno mlijeka davale, nego to su bušice, krave koje su najviše davale možda 6-8 litara mlijeka.**

Otkupna stanica u Podbilu na Krivom Putu

Nekoliko godina nakon Drugoga svjetskog rata osnovana je *Opća poljoprivredna zadruga Krivi Put* u Podbilu, koja je sve do druge polovice sedamdesetih godina vršila otkup blaga i mlijeka za područje Krivog Puta.

Otkup na otkupnoj stanici održavao se jedanput tjedno, svakog petka, kraj crkve. Osnivanje zadružne otkupne stanice djelomično je preorijentiralo prodaju blaga i mlijeka sa sajмова i iz Senja na Podbilo, gdje je Zadruga vršila otkup blaga i mlijeka. Bunjevke iz krivoputskog područja – *mljekarice* su postupno prestale prodavati mlijeko u Senj. Kao i Bunjevci svoje blago, mljekarice su mlijeko donosile iz okolnih sela i zaselaka Krivoga Puta u zadrugu u Podbilo. Zadruga je otkupljivala mlijeko na litre i prema masnoći. Zadruga je, da se zaštiti od razrjeđivanja mlijeka vodom, uvela mjerenje masnoće pomoću laktodecimetra. Ivan Butković *Gara* iz Alana, bivši upravitelj,¹⁶¹ rekao je da su se na poticaj Zadruge nakon Drugoga svjetskog rata Bunjevci krivoputskog područja orijentirali na proizvodnju mlijeka, čime je Zadruga nastojala umanjiti učestalost iseljavanja iz tog područja.¹⁶² Zadruga postupno prestaje s radom upravo zbog raseljavanja stanovništva iz područja Krivoga Puta i senjskog zaleđa (osobito u Senj) koje je intenzivnije nastupilo sedamdesetih godina, ali se osjetilo već šezdesetih godina 20. st.¹⁶³

Zadruga je izvršavala i selekciju stoke. Prije Drugoga svjetskog rata u tim je krajevima, prema riječima Ivana Butkovića *Gare* iz Alana, prevladavala krava *buša*, pasmina koja je najprikladnija za krški kraj, ali je davala vrlo malo mlijeka (8-10 litara). Osnivanjem Zadruge postupno se napušta uzgoj te pasmine te se iz Slovenije i Slavonije dovodi *montafonka* (pasmina koja je davala 15-20 litara mlijeka), kojeg je Zadruga i otkupljivala na otkupnoj stanici u Podbilo.¹⁶⁴ Na otkupnoj stanici u Podbilo Zadruga je osim mlijeka otkupljivala i blago – ovce, koze, krave. Dotjerivanje blaga na otkupnu stanicu nazivalo se – *dogon*.¹⁶⁵

Kazivači otkupnu stanicu u Podbilo različito nazivaju. Većina ih u razgovoru na pitanje gdje su bili sajmovi navodi i otkup blaga na Krivom Putu

¹⁶¹ Ivan Butković *Gara* iz Alana bio je upraviteljem Zadruge od 1957. do 1976. Rudolf Prpić *Švorac* iz Podbila naveo je ime pokojnog Ivica Prpića – bivšeg upravitelja Zadruge, no nije se mogao prisjetiti kojih je godina Ivica Prpić bio upraviteljem Zadruge.

¹⁶² Vidi članak Marijete Rajković u ovom *Zborniku*. Neki podatci iz autoričina istraživanja pokazuju da je poslijeratno razdoblje (sve do sedamdesetih godina 20. st.) bilo razdoblje smanjenog iseljavanja u prekomorske zemlje (Amerika), ali učestalih iseljavanja Bunjevaca iz područja Krivog Puta u Senj.

¹⁶³ Ivan Butković *Gara* iz Alana: *Sve je išlo normalno sa Zadrugom negdje do '68. godine. To je bio prelom, kad je počelo raseljavanje.*

¹⁶⁴ Ivan Butković *Gara* naveo je kako je postojala otkupna stanica (ali od druge zadruge) na Vratniku. Osim njega niti jedan kazivač nije spomenuo otkupnu stanicu na Vratniku pa se može pretpostaviti da se iz istraženih lokaliteta nije tamo odlazilo, već da je stanovništvo općine Krivi Put bilo orijentirano na otkupnu stanicu u Podbilo. No, taj bi podatak svakako trebalo provjeriti.

¹⁶⁵ Milan Tomljanović *Periša*.

i/ili Vratniku, po čemu bi se moglo pretpostaviti da ih smatraju *sajmovima*,¹⁶⁶ ali ipak potom ističu da to nisu bili sajmovi kakvi su bili u Brinju ili Otočcu. Eleonora Prpić *Hela* iz Veljuna navodi kako su na *otkup* u Podbilo pedesetih i šezdesetih godina 20. st. dolazili *odsvakuda*, s Raba i iz riječkog kombinata *Izvor*. Marija Prpić *Nikolčina* navodi kako su na otkup dolazili i *gonili čak ovi odozga* iz Žampanjola i iz Drežnice, *ovi, kako bih rekla, pravoslavne vjere i isto bi znali u Krivi Put dognat na otkup, volove, telce. To se je i na Vratnik, mislim, prvo se sve išlo (iz Francikovca), onda je za vrijeme, kad bi bili kakvi blagdani, ako se išlo 29. 9., to je Mihalje, onda se išlo na Vratnik, to je crkva ta, a 5. 8. na Krivi Put, Majka Božja Snježna.*

U razgovoru kazivači najčešće koriste termin *otkupna stanica*.¹⁶⁷ *Periša* koristi i termine *dogon* i *otkupni sajam*. Branko Tomljanović *Ropeta* iz Krivog Puta navodi termin *sajam*, kojega u Krivom Putu nije bilo prije Drugoga svjetskog rata, nego tek nakon rata, kada je osnovana Zadruga. U daljnjem kazivanju koristi i termin *otkup za klanje*. Zlata Tomljanović *Pešina* iz Krivog Puta i Nena Vukelić govore o *otkupu za stoku* te da je u Podbilo postojala i mesnica gdje se klalo blago. Marija Prpić *Nikolčina* koristi podjednako termine *sajam* i *otkup*, kada zanimljivo pripovijeda o vlastitom iskustvu odlaženja u Podbilo. Unatoč općeprihvaćenim stavovima o *žensko-muškoj* podjeli poslova, ona je na zadružnoj otkupnoj stanici prodavala i kupovala *vole*: *Mi poslije rata smo imali sajam gore u Krivom Putu, ali tokom godina sve se više iseljavalo, to je bio otkup. Ja sam svake godine, jedanput, dvaput možda išla kupiti vole, naše prodaj Poljoprivrednoj zadrugi, to kad bi se ono podebelilo i onda kupi druge. Kod nas je bilo u Podbilo, tamo kod crkve, a na Vratniku opet je bio isto sajam.*

Zaključak

Ovim istraživanjem pokušao se staviti naglasak na praćenje putova i kretanja prema određenim lokalitetima na području općine Krivi Put te izvan nje. Ta su kretanja potaknuta trgovinskom razmjenom dobara na sajmovima i izvan njih.

Dobiveni podatci rezultat su prvoga, jednokratnog odlaska na teren, te većina dobivenih podataka tek otvara dodatna pitanja.

Idućim istraživanjem potrebno je vremenski precizirati dobivene podatke te proširiti ispitivanje trgovinskih kretanja i na šire područje (izvan okvira općine

¹⁶⁶ Primjerice: Eleonora Prpić *Hela*, Veljun; Branko Tomljanović *Ropeta*, Krivi Put; Marija Prpić *Nikolčina*, Vrataruša.

¹⁶⁷ Ivan Butković *Gara*, Alan; Rudolf Prpić *Švorac*, Podbilo; Milan Krmpotić *Žutija*, Veljun; Milan Tomljanović *Periša*, Zamalić.

Krivi Put), s obzirom na to da je trgovina, kako je istraživanje pokazalo, činila zanimljivu mrežu komunikacijskih kanala Bunjevaca (i ne samo Bunjevaca) krivoputskog područja s drugim etničkim, vjerskim i klasnim zajednicama. Iduće terensko istraživanje trebalo bi provesti i u novim, i u već ispitanim lokalitetima, kako bi se pokušala dobiti potpunija slika o sajmovanju i trgovanju na području općine Krivi Put u razdoblju prije, za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata.

Trgovina i opskrba potrebnim proizvodima vrlo su često bili isključivi razlozi izlaska iz lokalne zajednice te jedini stalniji doticaj Bunjevaca krivoputskog područja sa stanovništvom grada Senja. Istraživanje trgovinskih kretanja, usluga i razmjene dobara moglo bi pomoći u pokušajima određivanja što jasnije predodžbe o razlozima i načinima međulokalnih i međuregionalnih komunikacija te njihovim međusobnim susretima, za koje možemo pretpostaviti da su imali udjela i u oblikovanju identiteta Bunjevaca krivoputskog područja.

U istraživanje teme trgovine i sajмова krenula sam s pretpostavkom da je to bio jedan od značajnijih segmenata života Bunjevaca iz područja općine Krivi Put s obzirom na općenito krševito, siromašno i slabo rodno tlo senjskog zaleđa, na kojemu su živjeli. Takvi geografski uvjeti nisu mogli ponuditi i zadovoljavati sve osnovne prehrambene, odjevne i inventarne potrebe jednog domaćinstva. Pretpostavljala sam stoga da je trgovina bila jedan od prijeko potrebnih razloga izlaska iz navedenoga geografskog područja, kako bi se pribavili proizvodi koji u okviru lokalne ili regionalne zajednice nedostaju.

Istraživanje je pokazalo da su odlasci na sajmove (primjerice na relacijama: sela krivoputskog područja – Otočac, sela krivoputskog područja – Brinje) te trgovina izvan vlastite lokalne zajednice (primjerice, sela krivoputskog područja – Senj) predstavljali živ segment ukupnog života Bunjevaca krivoputskog područja prije i nakon Drugoga svjetskog rata, premda trgovina nije bila osnovna niti kontinuirana grana njihova privređivanja. Dapače, prodaja je bila vrlo skromna (primjerice, prodaja koju su vršile mljekarice), ili pak onemogućena ili otežana (tijekom Drugoga svjetskog rata), no ipak se prihodom ili razmjenom robe omogućavalo pribavljanje osnovnih potrebnih sredstava ili robe, kojih u vlastitoj lokalnoj zajednici nije bilo.

Kako ova tema na području općine Krivi Put dosad nije bila istraživana, smatrala sam korisnim izložiti prikupljene podatke, iako su oni tek okvir za daljnju nadopunu i analizu. Ovim istraživanjem tako su prikupljeni podatci o sajmovima u Brinju i Otočcu, na koje se najviše odlazilo. Nadalje, prikupili su se i podatci o tome kako se odlazilo, koje su bile (i koliko često su se koristile) ustaljene prečice, podatci o *hajducima* koji su na putovima presretali trgovce, o ponudi robe na sajmovima, zatim o *muško-ženskim* podjelama poslova, uzrečicama i nazdravljanju *likovim*. Također su bila zastupljena pitanja o

trgovanju izvan sajмова, kao što su: prodaja drva, ugljena, usluge *kovačije* te trgovina u gradu Senju i trgovina krivoputskog područja sa Senjom. Zatim su pitanja bila usmjerena i na načine nabavljanja soli (osobito za vrijeme Drugoga svjetskog rata), prodaji mlijeka i *mljekaricama* u Senju te o otkupnoj zadružnoj stanici u Podbilu na Krivom Putu.

Na temelju precizne komparativnoanalitičke obrade podataka, novim terenskim istraživanjem mogao bi se utvrditi kartografski raspored kretanja kao pokazatelj putova, odredišta i odmorišta, a također bi se time ustanovila učestalost komuniciranja i smjerovi kretanja lokalnih kao i širih zajednica.

Istraživanje trgovine, sajмова i trgovinskih kretanja na području općine Krivi Put rezultiralo je značajnim spoznajama o specifičnim gospodarskim aspektima njihovoga života u razdoblju između dva svjetska rata do sedamdesetih godina 20. st.

Popis kazivača

Ivan Butković *Gara*, rođ. 1920. u Alanu, danas živi u Senju, bivši upravitelj Opće poljoprivredne zadruge Krivi Put, od 1957. do 1976. god.

Ante Prpić *Rus*, rođ. 1949., živi u Rusovoj Dragi

Marija Prpić *Cotina*, rođ. Tomljanović, 1931. u Francikovcu, danas živi u Senju

Marija Prpić *Nikoličina*, rođ. Tomljanović, 1933. u Vrataruši, živi u Francikovcu

Miroslava Prpić *Neva* iz Rusove drage (Antina žena)

Rudolf Prpić *Švorac*, rođ. 1924. u Podbilu, danas živi u Senju

Ivan Krmpotić, rođ. 1939. živi u Šojatskom Dolcu

Mara Krmpotić *Brndina* iz Veljuna rođ. 1922. u Milićima, Veljun

Milan Krmpotić *Zekonja*, rođ. 1930. u Veljunu

Milan Krmpotić *Žutija*, rođ. 1931. u Veljunu, živi od 1959. god. u Senju

Antun Prpić *Matin*, rođ. 1926. u Gornjem Veljunu

Eleonora Prpić *Hela*, rođ. Krmpotić, 1942. u Veljunu, živi u Senju

Branko Tomljanović *Ropeta*, rođ. 1943. u Krivom Putu, živi u Senju

Milan Tomljanović *Periša*, rođ. 1927. u Alanu, zaselak Zamalić, danas živi u Senju

Zlata Tomljanović *Pešina*, rođ. 1923. u Krivom Putu, danas živi u Senju

Nena Vukelić, rođ. 1940. god. u Krivom Putu.

Upitnica – Sajmovi i trgovina

Koji je bio lokalni naziv za sajam? Da li se i gdje danas održavaju sajmovi? Gdje su se nekada (kada? do kada?) održavali sajmovi? Odakle su dolazili prodavači? Odakle su dolazili kupci? Iz kojih mjesta su se donosili i koji proizvodi? Koja područja su gravitirala pojedinim sajmenim mjestima?

Što se na sajmu prodaje i kupuje? Ima li razlike u ponudi s obzirom na dan u tjednu ili godišnje doba u kojemu se sajam održava? Da li su se posebno održavali sajmovi na kojima se prodavala roba, a posebno na kojima se prodavala stoka? Kojim se proizvodima

najviše trgovalo među primorskim Bunjevcima? Koju su robu oni nudili "drugima" (Senjanima, Ličanima), a koju su od njih nabavljali? Jesu li pojedini lokaliteti bili specijalizirani za pojedine proizvode (pitati npr. za tambure kutarevke)

Kojim danom su se održavali sajmovi? Da li su se održavali na određene blagdane? Zašto upravo na te dane dane? Da li je bilo pomicanja dana održavanja? Zašto? Da li je bila različita ponuda na sajmu od dana do dana? Da li je bilo manjih (tjednih) sajмова i posebnih većih (kojih?)? Koji su bili najveći sajmovi i koliko je trgovaca moglo sudjelovati? U čemu su se međusobno razlikovali?

U koje doba dana prodavači dolaze na sajam sa robom? Kada počinju dolaziti prvi kupci? U koje doba dana je najveća posjećenost sajma? Da li su određeni sajmovi posjećeniji od drugih i jesu li na određene dane u godini posjećeniji od drugih? Zašto?

Kako su dolazili prodavači (zaprežnim kolima, pješice?) Tko su sve prodavači? (muškarci, žene, stariji ljudi...) Postoji li rodna podjela prodavača s obzirom na proizvode koje nude? Jesu li trgovci bili proizvođači ili prekupci? Kako je kod kojih proizvoda? Kakav je inače bio odnos proizvođača i trgovaca (rodbinski povezani, trampa, pogodba...)

Da li su prodavači na sajmovima bili uvijek jedni te isti ljudi? Da li su prodavači/kupci uvijek odlazili na jedan te isti sajam ili su prema potrebi (kojoj?) mijenjali mjesta gdje će prodavati/kupovati? Da li su prodavači imali svoje stalne kupce i obrnuto? Na koji način se stvarala ta veza? (kvalitetom proizvoda, povoljnom cijenom, poznanstvom...)

Tko su kupci? Kako su dolazili kupci (zaprežnim kolima, pješice?) O čemu ovisi? (imovinsko stanje, ono po što su na sajam došli, udaljenost,...) Dolaze li na sajam cijele obitelji ili samo neki članovi? Koji? Zašto? Da li obitelji među sobom dijele poslove na sajmu (jedan radi s novcem, drugi daje/uzima/nosi robu i sl.) Da li se ostajalo čitav dan na sajmu pa je trebalo ponijeti hranu ili vodu sa sobom? Što? U čemu se nosilo? Kakva se hrana pripremala na sajmu? (kod ovih pitanja obratiti pažnju na vremenska razdoblja)

Da li se na sajmu kupovalo novcem ili je postojala razmjena, trampa? Što se najčešće razmjenjivalo? Primjer (količina, vrijednost jedne vrste robe u odnosu na drugu). Da li se moglo ponekad uzeti nešto na dug? Je li bilo davanja kapare (novac, roba)? Što ako se kupac predomisli? Je li bilo cjenkanja, pogađanja? Kako se sklapa pogodba - kojim radnjama? Da li je to bila rijetka ili neugodna situacija ili se redovito na sajmovima cjenkalo, pogađalo? Da li je pritom bilo svjedoka, posrednika? Koji su proizvodi na sajmu bili cjenjeniji i skuplji, a koje se uvijek moglo kupiti i to po povoljnoj cijeni? Da li je jedan/na prodavač/ica imao/la više raznih proizvoda (određenih) ili bi prodavao/la samo jedan proizvod? (ovisi li to o robi koja se prodaje?) Na koji način se mjerila, vagala količina? (npr. žito se mjerilo u posudama?) Jesu li kupci donosili te prazne posude sa sobom i što su općenito kupci na sajam nosili sa sobom? Kojim riječima prodavači "reklamiraju" svoju robu? Vezuju li se neke uzrečice ili poslovice uz trgovanje na sajmu?

Što se najviše išlo kupovati na sajam? Da li su se isti proizvodi mogli pronaći negdje drugdje (npr. u gradu Senju)? Ako da, jesu li u gradu bili skuplji, drugačije kvalitete? Jesu li isti ljudi prodavali u gradu i na sajmovima?

Kako je izgledala trgovina životinjama (stokom, *marvom*)? Je li bilo razmjena? Iz kojih razloga su ljudi prodavali životinje? (Neimaština, bolest,...) Da li su se uzgajali za prodaju? Kako je izgledao/izgleda štand, prodajno mjesto? Kako se slagala/slaže roba?

Kakav je bio odnos zajednice prema trgovcima na sajmu? Njihov ugled u društvu? Je li

postojalo tzv. crno tržište proizvodima? Koji su to proizvodi bili?

Da li je na sajmovima bilo nekih pratećih, zabavnih događanja? Kojih? U koje doba dana? Na koji način su zabavljači naplaćivali svoje usluge? Odakle su dolazili? Koji se glazbeni repertoar izvodio?

Jesu li sajmovi bili mjesto susreta? Da li su se tu mogli međusobno vidjeti mladići i djevojke iz drugih mjesta? Je li bilo zagledavanja? Da li su stariji na sajam vodili pretežno momke ili djevojke? Jesu li mladi bili vođeni na sajmove s ciljem zagledavanja ili su bili vođeni prvenstveno kao ispomoć starijima? Je li na sajmu bilo prodavanja djevojaka?

Da li je bilo slučajeva da hajduci presretnu i opljačkaju trgovce? Kada? Gdje? Kako? Koliko često? Da li je bilo utvrđenih trgovačkih putova kojima se putovalo sa sajma?

Gdje su prodavači boravili za vrijeme sajma? Da li su i oni kupovali ili razmjenjivali određenu robu na sajmu za svoje potrebe?

Literatura

Milan BUKVIĆ, *Otočac i Brinje u NOB 1941.-1945.*, Otočac, 1971.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ – Aleksandra MURAJ – Zorica VITEZ – Jadranka GRBIĆ – Vitomir, BELAJ, *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1998.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Seoski prostor kao osnovni prostor društvenosti, iz: *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Aleksandra Muraj i Zorica Vitez (ur.), Zagreb, 1998, 271-284.

Milana ČERNELIĆ, Predgovor u: Jure Grčević, *Kompolje, Narodni život i običaji*, Kompolje, 2000, 11-21.

Milana ČERNELIĆ, Dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 199-216.

Jure GRČEVIĆ, *Kompolje, Narodni život i običaji*, Kompolje, 2000.

Mara HEĆIMOVIĆ-SESELJA, *Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa*, Zagreb, 1985.

Frano IVANIŠEVIĆ, *Poljica. Narodni život i običaji*, Književni krug, Split, 1987.

Luka, LUKIĆ, *Varoš. Narodni život i običaji*, Brodsko kolo, Slavonski Brod, 1995.

Aleksandra MURAJ, Obradba kože i roga, u: *Hrvatska etnografija, Svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Zagreb, 1998, 95-97.

Aleksandra MURAJ, *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, Zagreb, 2001.

Aleksandra MURAJ, Prehrambene tradicije, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, Aleksandra Muraj i Zorica Vitez (ur.), Zagreb, 2001, 295-308.

Antun RADIĆ, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, Dom i svijet, Zagreb, 1987/1997.

Vatroslav ROŽIĆ, *Prigorje. Narodni život i običaji*, Naklada Slap, 2002.

Ante RUKAVINA, Senj i senjski predjeli u županijskim sustavima i osvrt na razvoj stočarstva i veterinarstva u tim predjelima, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 215-218.

Ante RUKAVINA, Osvrt na razvoj stočarstva i veterinarstva u Lici i Podgorju, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 219-224.

Nevena ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ, Prilozi poznavanju primorsko-bunjevačkog identiteta, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 425-444.

TRADE AND FAIRS RESULTS OF RESEARCH IN THE KRIVI PUT LOCAL COMMUNITY

Summary

In this work are presented the trade activities in the local community of Krivi Put and trade relations: the region of Krivi Put – Senj; the region of Krivi Put – Brinje and Otočac. Researched data is related to the period between the two world wars and up until the 1970's. After this period trade and trade communication in the local community of Krivi Put were redirected to fairs in the Cooperative Redemption Station in Podbila. Research was carried out by a questionnaire created for the needs of research about fairs and trade in this region and according to the questionnaire about fairs (subject No. 105 Ethnology Atlas). Here questions about *fairs and domestic trade* from Radić's *Fundamentals for collection and study of sources about folk life* were also used. Although trade in the Krivi Put region was important way of supplying products which could not be found in local community in ethnologic literature this subject was poorly researched and there none in the local community of Krivi Put. The collected data and added subject questionnaire with an overview of the relevant ethnological literature are an important addition to the complete knowledge about the traditional life of the Bunjevci in the Krivi Put region.

HANDEL UND MÄRKTE RESULTATE DER NACHFORSCHUNGEN AUF DEM GEBIET DER GEMEINDE KRIVI PUT

Zusammenfassung

Diese Arbeit stellt die Handelstätigkeiten auf dem Gebiet der Gemeinde Krivi Put und die Verkehrsverbindungen dar: Gebiet von Krivi Put – Senj; Gebiet von Krivi Put – Brinje und Otočac. Die untersuchten Daten beziehen sich auf die Periode zwischen den beiden Weltkriegen bis zu den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts. Nach diesen Jahren richtete sich die Handelskommunikation in der Gemeinde Krivi Put auf die Genossenschafts-Abkaufstation in Podbilo. Die in dieser Arbeit beschriebene Untersuchung wurde durch einen Fragebogen durchgeführt, der zur Untersuchung der Märkte und des Handels auf dem angegebenen Gebiet diente. Außerdem wurden Fragen über die Märkte (Thema Nr. 105, Ethnologischer Atlas) zusammengesetzt. Ebenso wurden Fragen über die Märkte und den heimischen Handel aus dem Radićs *Grundriss für das Sammeln und die Nachforschung des Materials über das Volksleben* ausgenutzt. Obwohl der Handel auf dem Gebiet von Krivi Put ein wichtiges Segment der Versorgung mit mangelnden Waren ist, ist dieses Thema in der ethnologischen Literatur ungenügend vertreten, und auf dem Gebiet von Krivi Put unerforscht.

Die gesammelten Daten sind ein bedeutender Beitrag zu den Kenntnissen über das ganze traditionelle Leben der Bunjevci auf dem Gebiet von Krivi Put.